מקומות באגרות הראי"ה

ביאליסטוק

ליטא, לטביה ופולין

נשלחו אליו 10 · הוא נזכר ב-4

igrot.shlomo-aviner.net

רקע

עיר בצפון-מזרח פולין, אז בשלטון רוסיה. מכאן פעלה אגודה לקניית קרקעות בארץ ישראל שהרב קוק התכתב עמה.

אגרות אל אנשים ומוסדות בביאליסטוק

לפי סדר הכרכים

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רכב

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ב' אלול תרס"ט **נמען:** אגודה לקניית קרקעות בארץ ישראל, ביאליסטוק

פרטים על קרקע של 200,000 דונם בעבר הירדן המזרחי, כחמש שעות מיריחו. המחיר חמישה פרנק לדונם, הקרקע בידי שני בעלים עות'מאנים, ויש בה מקום לכ־700 משפחות. זו אדמת מישור טובה ועשירה במים, סמוך למסילת הברזל לדמשק, והיא פטורה מהמעשר. הרב קוק מזרז את האגודה לפעול לפני שזרים יקדימו.

עיקרי הדברים

- פרטי הקרקע בעבר הירדן.
- זירוז גאולת הקרקע.
- ההתרשלות בקניית קרקעות.

נוסח האגרת

ב"ה[1], ב' אלול, תרס"ט[2].

לכבוד האגודה הנכבדה, לקניית קרקעות באה"ק[3], בביאליסטאק. שלו'[4] וברכה מקודש.

כוח"ט[5].

מכתבם הנכבד מיום ט"ו מנ"א[6] העבר, הנכתב ע"י[7] מזכיר ועד הזמני, הגיעני. והנני מתכבד להשיב להם על כל שאלותיהם הנכבדות, כפי הידיעות אשר עלו בידי.

אמת הדבר, שעומדת למכירה כברת אדמה גדולה בככר הירדן, בצדו המזרחי. האדמה היא רחוקה כמהלך חמש שעות מיריחו, העומדת כידוע מעבר הירדן המערבי. ובהיותי יושב כעת במושבה רחובות, שלחתי, סמוך לקבלת מכתבם, לקרא את אחד מאחינו היושב ביריחו זה כמה שנים, שהוא בקי גדול בכל הענין, ועל פיו הנני רושם פה לכם תשובה על סדר שאלותיכם.

א. מחיר הקרקע הוא כעת חמשה פרנק הדונם, וזהו מקח זול מאד לפי מצב הקרקעות באי"י[8] בימינו אלה, וראוי לנו להיות זריזים בדבר מאד בע"ה[9], שלא יקדמונו אחרים זרים, כאשר כבר אירע כן לכמה קניות טובות, לדאבון לבנו.

ב. החלקה הראשית היא בת שני מאות אלפים דונמים. אמנם היא ביד שני בעלים, עותומנים, שלכל אחד יש לו מאת אלף דונמים, ואפשר לקנות גם חלק אחד. כמו כן נמצאים במסיבי החלקה ההיא עוד חבלי אדמה קטנים, שאפשר יהי'[10] לקנותם, אבל אין כדאי להתחיל בקטנות כעת.

ג. סכום המשפחות, שיכולות להתישב על ככר זה, נחשב בערך שבע מאות, ערך שלוש מאות דונמים לכל משפחה, אשר לפי תכונת האדמה השמנה, של עבר הירדן, התקציב הזה יש בו די.

ד. האדמה היא אדמת מישור טובה מאד, ראויה לזריעה ולנטיעה, ואין בה טרשים כלל. רק מסביב לגבולותיה נמצאים הררי אבנים, שיוכשרו לקחת מהם לבנינים, כשיעזרנו ד' לבא למדה זו, בחסדו

הגדול ב"ה.

ה. ממסילת הברזל הדמשקאית היא רחוקה רק כשלש שעות, מירושלים - כעשר או שתים-עשרה שעות. וסמוך לה מסביב נמצאות ערים גדולות ערביות, מרובות באוכלסין, והשכנים הם אנשים שקטים.

ו. אדוני הארץ, כאשר כתבתי, הם שני בעלים עותומנים, אחד ערבי ואחד צרפתי, שזכיותיהם מאושרות. וכשיבא הענין במצב יותר קרוב למעשה, נוכל לברר את הכל ע"י עורך דין, הבקי בחקי הממלכה העותומנית.

ז. הארץ ההיא היא שבעה מים, עינות ונחלים, גם קל מאד לחפור בה בארות מים חיים.

והנה מה טוב הי'[11], אשר נחלץ חושים ונשתדל, שתפול חלקה נחמדה זאת לנחלה לישראל. ובעוה"ר[12] רבתה מאד ההתרשלות בדבר הגדול הזה של גאולת הארץ, בעת כזאת, שקול ד' בכח קורא לנו מכל מסיבות המעשים, לעלות ולהתנחל בארץ חמדה, וכל אחד פונה לעברו, ובתוך כך המחירים עולים, והארץ מתישבת וניקנית ע"י זרים. ע"כ[13], חושו נא, אחים אהובים, אשר נתן ד' בכם זיק אורו וחם אהבת חבל נחלתו, והשתדלו נא להוציא מן הכח אל הפועל את מחשבתכם הטובה. והיתה זאת התהלה לטובה, ומכם ילמדו רבים להאחז בארץ, בעה"י[14], באורח הצלחה וברכת ד'.

גם זאת לדעת, שהחבל הזה, ע"י סיבות פוליטיות שחלו בו משכבר הימים, הוא פטור מן העשור, רק מס קטן יש לשלם להממשלה.

את כל זה מצאתי להודיע לכבוד מעלתכם. וכשיבא צירכם הנכבד, או שיבואו עוד הפעם דבריכם בצורה יותר מוכנת לפעולה, נחל במעשה, וד' יצליח דרכנו.

ברגשי כבוד וברכת ד' מהררי קודש,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק הנ"ל

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. תרס"ט - השנה תרס"ט (1908/1909)
3. באה"ק - בארץ הקודש
4. שלו' - שלום
5. כוח"ט - כתיבה וחתימה טובה
6. מנ"א - מנחם אב
7. ע"י - על ידי
8. בא"י - בארץ ישראל
9. בע"ה - בעזרת השם
10. יהי' - יהיה
11. הי' - היה
12. ובעוה"ר - ובעוונותינו הרבים
13. ע"כ - על כן
14. בעה"י - בעזרת השם יתברך

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רכט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ג תשרי תר"ע - יפו **נמען:** אגודה לקניית קרקעות בארץ ישראל, ביאליסטוק

הרב קוק משיב על שאלות האגודה: אי אפשר לרשום קרקע על שם נתינים רוסים, אבל קונים על שם נתין עות'מאני ועושים משכנתה לטובת הבעלים האמיתיים. אין צורך שהצירים יביאו את כל הסכום, אבל עליו להיות מופקד. המוכרים הם ערבי וצרפתי שעוזבים. הקרקע ברובה בורה מעצלות הערבים, ו'ושממו עליה אויביכם' היא מידה טובה לישראל. תוכנית התיישבות מפורטת תיקבע כשיבואו הצירים. התיישבות משפחה עולה כ־12,000 פרנק.

עיקרי הדברים

- רישום קרקע על שם נתין עות'מאני.
- המוכרים והקרקע.
- 'ושממו עליה אויביכם' - לטובה.
- עלות התיישבות משפחה.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"ג תשרי תר"עין.

לכבוד הועד הנכבד לאגודת קנית קרקעות באה"ק[4], בביאליסטאק, שלו'[5] וברכה מקדש.

מכתבם הנכבד, מכ"א אלול תרס"ט[6] העבר, הגיעני, ואחר עד עתה מפני סבות שונות, וביחוד למען אוכל כפי האפשרי להשיב לכבודם דברים ברורים על פרטי שאלותיהם, אשר אבארם בזה אחת לאחת:

א. לקנות קרקע על שם אזרחים בלתי-עותמנים, ובפרט יהודים רוסיים, אי אפשר לפי המצב כעת. אבל חק זה אינו מעכב כלל את התישבותנו המעשית ובטחונה בעה"י[7], כי קונים על שם של נתין עותמני בטוח, והלה עושה אפותיקאות מאושרים על שמם של הבעלים האמתיים, ובאופן זה הדבר משופה בלא שום פחד.

ב. אין הצירים צריכים לקחת אתם את כל הסכום. רק נכון הדבר, שיהי'[8] כל הסכום מוכן ומופקד במקום בטוח, כדי שיהי' נמצא בזמן הדרוש, שהוא זמן אישור הקנינים בכל מלואיהם באפן רשמי. אמנם זהו מובן, שצריך שיהי' אתם סכום כזה, שיהי' מספיק לכל ההוצאות של כל ההכנות הדרושות, - אשר את זה נפרט בעה"י במכתב הבא, אחרי אשר יוכנו כבר הצירים לעלות אל הקדש.

ג. מוכרי הקרקע יושבים על אדמתם זו גופא. הם אנשים עשירים, אחד ערבי ואחד צרפתי, כמו שכבר כתבתי לכבודם, שהם מוכרים את נכסיהם פה מפני שבדעתם להחליף את מקומם לארץ אחרת. הם מוצעים אמנם בתור אנשים ישרים, אבל אין מצב המוסרי שלהם נוגע לנו כלל, כי לא נתן בהם שום אומן וכל הכספים יהיו מושלשים בבנק באפן היותר מובטח, עד גמר הצעד האחרון לבטחון החלטת הקנינים.

ד. הקרקע היא בורה ברובה. חלקים מיוחדים ממנה נעבדים עבודה פרימיטיבית ע"י[9] אריסים מתושבי הארץ; אבל אין כאן סבה אחרת רק עצלותם של הערבים, שהם מניחים שממה כמה מקומות דשנים. וחז"ל[10] אמרו, שהמקרא האמור בתוכחות "ושממו עליה אויביכם היושבים בה" מדה טובה הוא לישראל, שאין הנכרים מוצאים קורת רוח בארץ-ישראל, וב"ה[11] כי בא מועד שתהפך לנו הקללה הזאת לברכה.

ה. הכנת תכנית מפורטת של ההתישבות - אפילו לסוג אחד של אנשים וק"ו[12] לסוגים שונים - עבודה גדולה היא, הצריכה לקבוץ של כמה מומחים, כל אחד למקצע המיוחד לו, ואחרי כל אלה בא לעתים תכופות ומהרס את כל ההחלטות התאוריות. לכן ראוי לנו לאחר את הדבר הזה, עד אשר יבאו הצירים בע"ה[13] ויראו בעיניהם את הכל, ומצדנו הלא נעמד על ימינם בל"נ[14] לכל הנדרש למטרתנו הקדושה בעה"י. ביחוד שונה היא תכנית ההתישבות בין אותם שבאים בגפם ומניחים את בני משפחתם בחו"ל[15] על איזה בסיס, עד אשר יתכוננו עצמם פה בארץ, לבין הבאים יחד עם משפחתם. כמו-כן יש חלוק רב, כמובן, במצב החמרי, האיקנומי, והרוחני, שבין אישי כל משפחה. כל זה ראוי להתברר ביותר, בבא ציריהם הנכבדים, עם ידיעה שיש בה ראיה.

ו. קצבת הסכום הרגילה בעד התאחזות משפחה בינונית, עם כל מכשיריה, לעבודת זרע, היא בערך שנים-עשר אלף פרנק, למשפחה שהיא חפצה לבוא ביחד ולחיות מעבודת אדמתה; אבל באופנים שונים בעבודת נטיעות משתנים הם הפרטים. כל זה השיגה ידי להודע בזה ומצאתי לנכון להשיב להם. אקוה שידיעות הללו מספיקות הן להכין על פיהן את שלוח הצירים, למען נוכל תיכף אחר באם להחל בעבודה ממשית. וצור ישראל ב"ה, הפותח לעמו שערי ישועה על אדמת קדשו, יאר פניו אלינו ויצליחנו בכל מצעדינו בדרך הקדש אשר הננו נגשים ללכת עליה, לשמחת לבב כל אסירי התקוה המצפים לתשועת ד' על עמו בחבל נחלתו, במהרה בימינו בקרוב.

הורדת מחיר הקרקע דבר רחוק הוא כפי הנראה, כי השער הנקצב הוא שער זול לפי מעמד מחירי הקרקעות באה"ק כעת. אבל כמובן לא נמנע את השתדלותנו בזה בעה"י, באיזה אופן שיהי' על זה שום צד אפשרות, אך העיקר הוא השאיפה אל המטרה הקדושה, - התנחלות אחינו היקרים, פזורי הגולה, בארץ חמדתנו.

הנני חותם בכל רגשי אהבה כבוד וברכה מקדש,

הק' אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. באה"ק - בארץ הקודש
5. שלו' - שלום
6. תרס"ט - השנה תרס"ט (1908/1909)
7. בעה"י - בעזרת השם יתברך
8. שיהי' - שיהיה

9. ע"י – על ידי
10. וחז"ל – וחכמינו זכרונם לברכה
11. וב"ה – וברוך השם
12. וק"ו – וקל וחומר
13. בע"ה – בעזרת השם
14. בל"נ – בלי נדר
15. בחו"ל – בחוץ לארץ

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רל

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ה' מרחשוון תר"ע - יפו **נמען:** אגודה לקניית קרקעות בארץ ישראל, ביאליסטוק

פרטים נוספים על הקרקע בעבר הירדן: אקלים ממוזג כביהודה, סמוך לארץ עוג מלך הבשן. מספרים בשבח הבריאות, ואפשר לנטוע אקליפטוסים. אין לסמוך על דברי המציע, אלא על עורכי דין, כלקח ממכשולי הראשונים. התחלת התיישבות דורשת עבודה וסבלנות. יש לשלוח שני צירים מהר, לפני שזרים יקדימו.

עיקרי הדברים

- אקלים ובריאות בעבר הירדן.
- זהירות משפטית בקנייה.
- עבודה וסבלנות בהתיישבות.
- דחיפות שליחת הצירים.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ה' מ"ח תר"עין.

לכבוד הועד הנכבד לקניית קרקעות באה"ק[4], בביאליסטאק, שלו'[5] וברכה מקודש.

מכתבם היקר מז' תשרי דנא הגיעני, ואחר עד עתה מפני כמה מניעות. והנני להשיבם על שאלותיהם כפי ידיעתי.

א. אקלימה של עבר הירדן, הוא כפי הנודע ממוזג מאד, קרוב לאקלימה של ארץ יהודה. הקיץ - חם ויבש, והחורף הוא ימי הגשמים, ושלג הוא יקר המציאות. המצב הגיאוגרפי לסדרו בדיוק, צריך ע"ז[6] הכנה רבה, שאין ביכולתי, אבל בכללות הוא בין הירדן מעבר המזרחי, וסמוך לקיר מואב וסלכה, ערי ממלכת עוג בבשן, ארץ מקנה דשנה כמאז.

ב. ע"ד[7] מצב הבריאות שמה, מספרים לשבח. ומ"מ[8] הצירים יבקרו בפרטיות בצירוף אנשים בקיאים ומומחים. אולי יהי'[9] נדרש באיזה מקומות לנטע עצי אקליפטוס, למזג את האויר יותר, אין זו הוצאה גדולה. וגם באויר בריא לגמרי ג"כ[10] יפים העצים הנטועים מסביב.

ג. ע"ד חומר ההסקה, אין לי ידיעה ברורה. אבל בכל א"י[11] משתמשים בשרשי עצים ובפחמיהם, וכפי הנראה גם שם הוא כן, ואולי יש שם ג"כ פחמי-אבן, אבל בבירור לא אדע כעת.

ד. המציע מבטיח שאין שום עורר על הקרקע, ושתהי'[12] קני' משופה בעה"י[13]. אבל כבר הודעתי, שלא נסמוך כלל על שום אדם בזה, כ"א[14] ע"פ[15] עורכי-דין בקיאים ונאמנים, באופן שנצא מכל ספק. ומכשולי הראשונים, שהיו בהולים בדברים כאלו, ישמשו לנו לתורה שלמה, להיות זהירים בדבר כראוי בע"ה[16].

ה. כפי דברי המציע, אין האדמה צריכה שום הכנה ואפשר להתחיל מיד בישוב בע"ה. אבל הלא כבר הודעתי לכבודם, שכל פרטי הדברים יודעו להצירים השלוחים מכבודם במראית-עין, הטובה הרבה משמיעת האזן. ומצמיח קרן ישועה לעמו יראנו בישועתו, ונזכה לראות את אחינו נודדי ארץ נכר מתנחלים על אדמת הקודש, שמחים ומתענגים על כל טוב. ובודאי שהתחלת ישוב צריך עבודה וסבלנות, אבל מי הוא זה החפץ לקחת טוב בלא עבודה וטורח בתחילה, רק עצל ומוג לב אשר לא ידע דרכי ד', אשר נתן לאדם את עולמו לעבדה ולשמרה, ונתן לעם סגולתו ארץ חמדתו לשכללה ולבנותה, בעמל המנעים את החיים, ולראות עלי'[17] חיים טובים ומבורכים בעז ד' ונעם אמתו לבית ישראל, אשר בשצף קצף הסתיר פניו ממנו ובחסד עולם ירחמנו להשיבנו אל נוינו, בעת רצון אשר יעמד בנו רוח להשתוקק תשוקת אמת לחבל נחלתו אשר נתן לנו למורשה עדי עד.

הנני חותם בברכה באה"ר[18] ובתקוה טובה, שחפץ ד' בידנו יצליח, והי'[19] ז"ש[20] כנה"ר[21] ונפש דו"ש[22] ואשרם על אדמת הקודש,

הק' אברהם יצחק ה"ק

ע"ד שילוח צירים. כמובן דיליגציה גדולה שתעלה בהוצאה אין צורך כאן, אבל צירים שנים, אנשים חרוצים, חכמי לב ומחבבי ארץ ישראל, ונאמנים בכל הליכותיהם לטובת כלל האגודה, - זה הוא דבר טוב לשלח במוקדם האפשרי. כי כבר למד אותנו הנסיון, שכמה קרקעות יפות ומשובחות עמדו לממכר, ומצדנו נעשו הכנות רבות ועיכובים, ובתוך שאנו מתישבים קפצו אשכנזים, צרפתים יונים וארמנים וכיו"ב[23], וקנו אותם. כי מה שב"ה[24] אה"ק[25] היא ארץ חמדה מפני הדרת קדושתה לכל העמים, צריכים אנחנו זריזות גדולה בכל דבר הבא לידנו, לתקע בו יתד וגדר בעה"י. ע"כ[26] לדעתי יבואו הצירים במוקדם כפי היכולת. ומ"מ יותר טוב להשתדל, שנוכל לקנות את שתי החלקות. ואם יהי' ד' עמנו ונזכה לקנות ג"כ את החלקים הקטנים הסמוכים שם, שעומדים גם הם להמכר, - מה טוב ומה נעים. התחזקו אחים יקרים למען עמנו ולמען ערי אלהינו וארץ חמדתנו, וד' אתנו, ויהי'[27] עמנו כאשר הי'[28] עם אבותינו, אל יעזבנו ואל יטשנו, ברב טובו וחסדו לבית ישראל מאז ועדי עד.

ידי"ע[29] הנ"ל[30]

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. באה"ק - בארץ הקודש
5. שלו' - שלום
6. ע"ז - על זה
7. ע"ד - על דבר
8. ומ"מ - ומכל מקום
9. יהי' - יהיה
10. ג"כ - גם כן
11. א"י - ארץ ישראל
12. ושתהי' - ושתהיה
13. בעה"י - בעזרת השם יתברך

14. כי"א - כי אם
15. ע"פ - על פי
16. בע"ה - בעזרת השם
17. עלי' - עליה
18. באה"ר - באהבה רבה
19. והי' - והיה
20. ז"ש - זה שלום
21. כנה"ר - כנפשו הרמה
22. דו"ש - דורש שלום
23. וכיו"ב - וכיוצא בזה
24. שב"ה - שברוך השם
25. אה"ק - ארץ הקודש
26. ע"כ - על כן
27. ויהי' - ויהיה
28. הי' - היה
29. ידי"ע - ידידו עוז
30. הנ"ל - הנזכר לעיל

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רלד

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"א מרחשוון תר"ע - יפו **נמען:** אגודה לקניית קרקעות בארץ ישראל, ביאליסטוק

הרב קוק מבהיר שהסכום של 12,000 פרנק להתיישבות משפחה הוא בנוסף למחיר הקרקע (כ־1,500 פרנק למשפחה). אין לחשוב שיעלה פחות: אף שבהתיישבות רבים יש חיסכון, יש גם הוצאות ציבוריות.

עיקרי הדברים

- עלות ההתיישבות בנוסף לקרקע.
- הוצאות ציבוריות בהתיישבות.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"א מ"ח תר"עין.

לכבוד האגודה הנכבדה לקניית קרקעות באה"ק[4], בביאליסטאק שלו'[5] וברכה.

מכתבם הנכבד המאוחר הגיעני לנכון. מלאתי שמחה מדבר התקדמות האגודה, יכונן ד' את מעשי ידנו לטובה ולברכה לכם ולכל בית ישראל, המצפה לבנין הריסות ארץ קדשו.

והנה דברים פרטיים אין לי כעת מה להוסיף יותר מאשר הודעתיכם במכתבים שעברו. רק את זה מצאתי ישר להעיר, כי הסכום שנים עשר אלף פרנק, של ערך ההוצאה להתאחזות הגונה למשפחה, חושבים פה לבד ממחיר הקרקע, שבנידון דידן עולה הוא לערך אלף חמש מאות פרנק למשפחה. והנני מוצא את עצמי מחוייב להעיר את רוחכם היקר, שלא לחשוב ע"פ[6] אומדנא שיעלה הענין במחיר פחות מזה. כי אף שיוכל להיות, שעל ידי ברכת הבית של הרבים, שלכמה דברים עולה בדמים מועטים, לפי הערך של התאחזות יחידים, אבל לעומת זה הלא עולה הוצאה ציבורית, שצריכים אנחנו להתחשב עמה הרבה בהתישבות ישראלית ביחוד.

הננו מחכים לבא הצירים הנכבדים, אשר על ידם יוכלו כבודם לדעת את כל פרשת הענין. וצור ישראל יעלה את הניצוץ הקדוש, של אהבת ארצנו הקדושה וחפץ בנינה, למעלת לפיד מאיר ומחמם כל לב ונפש, ויאזרנו עז וגבורה במסילה הקדושה שהננו הולכים עליה, לחדש את נעורי עם ד' וארץ חמדתו, לראות עלי[7] חיים טובים נעימים ומבורכים, מלאים עז וכבוד, בהדרת קודש כימי עולם, כנפשם היקרה ונפש מכבדם, המשתוקק לראות הצלחתם על אדמת הקדש בכל לב ונפש,

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. באה"ק - בארץ הקודש
5. שלו' - שלום
6. ע"פ - על פי

7. עלי׳ – עליה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת נוספות יב

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"א טבת תר"ע - יפו **נמען:** החלטת מועצת האגודה מביאליסטוק (ישוב רפיח)

החלטה בכתב יד הרב קוק, בחתימת עשרה חברי המועצה, על יסודות ישוב רפיח: שמירת שבת בפרהסיא באחריות ציבורית, קיום המצוות התלויות בארץ לפי הוראת רבנים, השתתפות כולם בהוצאות מוסדות הדת, בתי כנסת ללא נטייה רפורמית, וחינוך ברוח הדת בלי תנועה הורסת.

עיקרי הדברים

- יסודות דתיים לישוב רפיח.
- שמירת שבת ומצוות הארץ.
- חינוך דתי.

נוסח האגרת

כתב החלטה ע"ד[1] שמירת התורה והמצוה בסדור ההתישבות של מועצת האגודה מביאליסטוק לקנית קרקעות באה"ק[2]. נכתב בכי"ק[3] של אאמו"ר[4] הרב זצ"ל[5] ונחתם מאת עשרה חברי המועצה.

אנחנו ח"מ[6], באי כח ישוב רפיה הארץ-ישראלית, נועדנו בזה, לפני התחלת צעדנו הראשון, להכנת יסוד הישוב הנ"ל, והחלטנו כולנו בדעה אחת את היסודות האמורים בזה, שהישוב לכשיתכונן יתנהג על פיהם בלא שום שינוי כלל.

א. שמירת שבתות וימים טובים ומניעת חילולם בפרהסיא היא מוכרת אצלנו בתור תקנת הישוב, שכל יחיד, אשר יתנחל בישובנו מאחינו בנ"י[7], או אשר ישב אתנו, בין ישיבת קבע בין ישיבת עראי, לא יוכל לעבור על זה. וההנהגה הציבורית הכללית ערבה היא בעד שמירה זו, כמו שהיא אחראית בעד כל החיובים המוטלים על כל יחיד מטעם החברה והציבור.

ב. חובת קרקע במצות התלוייות בארץ, כמו ערלה, כלאים, שביעית, תרומ"ע[8], יעשו הכל ע"פ[9] התורה והמצוה, ע"פ הוראת רבנים גדולים בישראל, בתורה וביראת שמים, ויחוסן לכללות ההנהגה הציבורית שוה הוא ליחס הדברים הנזכרים בסעיף א',

ג. כל בניני הציבור ומוסדותיהם, שהם נדרשים מטעם הדת, חייבים כל חברי הישוב להשתתף בהוצאתם.

ד. בתי כנסיות ובתי מדרש יבנו בתכנית כזאת ויתנהגו בהנהלה כזאת, שאין בה שום נטיה להכתות הריפורמיות.

ה. בבתי החינוך של הישוב ישרר רוח הדת והאמונה הנאמנה, ולא תכנס בהם נטיה של שויון רוח ביחש להדת, ואין צריך לומר שלא תמצא בהם מקום שום תנועה הריסית ושלילית ביחש לאמונתנו הקדושה.

כל אלה התקנות אשרנו וקיימנו עלינו בתור אשיות הישוב העתיד, וחובתנו וחובת כל הנלוים עלינו, ביסוד הישוב הנ"ל[10], להודיע את היסודות העיקריים הללו לכל הנכנס להיות עמנו באגודתנו.

וגואל ישראל וקדושו יקים מהרה דברו הטוב להשיב בנים לגבולם ולהצליח את דרכנו בישוב ארץ חמדה.

בעה"ח[11] מוצאי ש"ק[12] כ"א טבת תרע"ן פעה"ק[13] יפו ת"ו[14].

נאום משה מרדכי מאנישעוויץ

ונאום דובער הלוי עפשטיין

ונאום אהרן זעליג קרינקין

ונאום יהושע העשל לעווין

ונאום יעקב מאיר פאדלישוק

ונאום יואל משה סאלאמאן

ונאום מרדכי אדעלמאנן

ונאום יוסף קאדראנסקי

ונאום זרח בארנעט

ונאום זלמן הכהן רובין

---

1. ע"ד - על דבר
2. באה"ק - בארץ הקודש
3. בכי"ק - בכתב ידו הקדושה
4. אאמו"ר - אדוני אבי מורי ורבי
5. זצ"ל - זכר צדיק לברכה
6. ח"מ - החתום מטה; בציון מקור (ח"מ וב"ש): חלקת מחוקק
7. בנ"י - בני ישראל
8. תרומ"ע - תרומות ומעשרות
9. ע"פ - על פי
10. הנ"ל - הנזכר לעיל
11. בעה"ח - באתי על החתום
12. ש"ק - שבת קודש
13. פעה"ק - פה עיר הקודש
14. ת"ו - תבנה ותכונן

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רצז

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ט' אייר תר"ע - יפו **נמען:** אגודה לקניית קרקעות, ביאליסטוק

הייתה תחרות מצערת בין הכוחות המעטים העוסקים בגאולת הקרקע, אבל לפי בירור הרב קוק היא לא תחזור על החלקה הזו. נשמע שהקרקע קטנה מן המשוער, ואולי כדאי לפנות לחלקה אחרת.

עיקרי הדברים

- תחרות בין גואלי קרקע.
- הקרקע קטנה מן המשוער.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ט' אייר תרע"ן.

לכבוד הועד הנכבד לקניית קרקעות בא"י[4], בביליסטוק יצ"ו[5], שלו'[6] וברכה.

עברו עלי איזה ימים יותר מהרגיל בעיכוב, מאז הגיעני מכתבם הנכבד. ומאד הי'[7] רע עלי מעשה ההתחרות שנתהוה בין אותם הכוחות המעטים העסוקים בגאולת ארץ אבותינו. אמנם אחר אשר עסקתי בזה בחקירה ודרישה, הנני כעת להודיע לכבוד הדרתם, שכפי הנראה אותה ההתחרות לא תקום עוד על החלקה הזאת, שהם עסוקים בגאולתה.

כמובן הנני מצדי נכון לעבוד ולמשא ככל אשר תשיג ידי הכהה בע"ה[8] לטובת אגודתם היקרה, השואפת לאהבת ארץ חמדה וקנינה.

גם זאת באה לאזני השמועה, שמדת הקרקע קטנה היא שמה הרבה ממה שהי'[9] מאומד עד כה. ולפי זה הי' אולי נכון להרחיב את פעולת האגודה על איזה חלקה אחרת, מהעומדות על הפרק. וכשאקבל מכתב מכבודם, אדון בדבר עם הבקיאים בענינים, המוחזקים לאנשי יושר, אוהבי עם ד' וחבל נחלתו. ואת אשר יעלה בידי אקוה להודיעם אל נכון בל"נ[10]. וד' יכונן את מעשנו לטובה ולברכה, לכונן אגודתנו על ארץ חמדה, להשיב בנים לגבולם.

בטח קבלו מכתב ג"כ[11] מהעסקנים פה. וכפי השערתי יתנצלו על התכונה של ההתחרות, שחוץ מה שהיא אינה ראוי' ע"פ[12] דרך תוה"ק[13] היא מפסדת הרבה לענינינו הכלליים על אדמת הקודש.

והנני בצפיתי אצפה, כי יאר לנו אל למושעות, ויפלס לנו נתיבות יושר, ללכת הלך ועלה לפדות נפשנו, ולגאולת ארץ חמדתנו. והי'[14] שם מסלול ודרך, ודרך הקודש יקרא לה, - והלכו גאולים.

ברגשי כבוד וברכה משוכן ציון

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש

3. ת"ו – תבנה ותכונן
4. בא"י – בארץ ישראל
5. יצ"ו – ישמרה צורה ויחייה
6. שלו' – שלום
7. הי' – היה
8. בע"ה – בעזרת השם
9. שהי' – שהיה
10. בל"נ – בלי נדר
11. ג"כ – גם כן
12. ע"פ – על פי
13. תוה"ק – תורתנו הקדושה
14. והי' – והיה

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת שטו

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ח סיון תר"ע - יפו **נמען:** אגודה לקניית קרקעות, ביאליסטוק

יצאה שמועה שהשלטון העות'מאני יכביד על קניית קרקעות גם לנתיניו, אבל התברר שאין לה יסוד, וכנראה היא המצאה של שונאי ישראל. הרב קוק ימשיך לפעול לטובת האגודה.

עיקרי הדברים

- שמועה על הגבלות קניית קרקע.
- המשך הפעולה.

נוסח האגרת

ב"ה[1]. עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ח סיון תרעי"ן.

לכבוד האגודה לקניית קרקעות בא"י[4], בביאליסטאק יצ"ו[5]. שלו[6] וברכה.

זה לי איזה שבועות אשר הגיעני מכתבם הנכבד, ולא מהרתי להשיבם דבר, כי באלה הימים יצא קול, שהממשלה העותומנית החלה להכביד על ענין קניית הקרקעות של אחב"י[7] בא"י, אפילו לנתיניה. וכמובן רפו הידים, עד אשר כעת נחקר הדבר, שהקול הזה אין לו על מה להסמך. וכפי הנראה הוא כולו המצאתם של שונאי ישראל, המביטים בצרות עין על התרבות הישוב ע"י[8] אחינו שבי הגולה. ועתה הננו עומדים במעמד התקוה, כי יאר ד' פניו לעמו, ולא יהיו עכובים גדולים על דרכי הקנין, יותר ממה שהיו עד כה עכ"פ[9].

מצדי הנני מוכן בעה"י[10] לעשות כל מה שידי מגעת בל"נ[11] לטובת הקניה. ועתה, שרק באלה הימים פג הפחד של העיכובים החדשים, אקוה בעה"י לקחת דברים עם העסקנים, לעמוד ביחש אהוב בכל מה שנוגע לאגודתם הנכבדה ואקוה לד' הבוחר בציון המראה לנו ראשית רשמי צמיחת ישועת עמו, בשובו אל אדמת קדשו, שדברי היוצאים מן הלב יכנסו בלבם, ואגודתם הנכבדה תוכל לעשות את צעדיה בהשקט ובטחה.

אי אפשר לי למסור כעת פרטים, והנני טרוד כעת בנסיעה נחוצה. אקוה בקרוב להודע מכל הנוגע להם באופן יותר מדוייק. וכל אשר אמצא לנכון למסור להם, אקוה להודיעם בלא איחור בע"ה[12].

והי"[13] זה שלו' וברכה, כנפשם היקרה ונפש דורש שלומם והצלחתם בעבודה פורי' לתחיית עמנו ואה"ק[14] בעז ימין ד' רוממה,

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. בא"י - בארץ ישראל

5. יצ"ו – ישמרה צורה ויחייה
6. שלו' – שלום
7. אחב"י – אחינו בני ישראל
8. ע"י – על ידי
9. עכ"פ – על כל פנים
10. בעה"י – בעזרת השם יתברך
11. בל"נ – בלי נדר
12. בע"ה – בעזרת השם
13. והי' – והיה
14. ואה"ק – וארץ הקודש

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת שצא

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ד תשרי תרע"ב - יפו **נמען:** אגודה לקניית קרקעות, ביאליסטוק

הרב קוק מציע שתי עסקאות, בלי אחריות: א. כ־7,000 דונם ליד גדרה, שיחברו את גדרה, עקרון וראשון לציון, בכ־25 פרנק לדונם. ב. 6,000 דונם ליד עזה, בכ־10 פרנק לדונם, אבל בלי רצף יהודי. עליהם לפעול בזריזות ובצנעה.

עיקרי הדברים

- קרקע ליד גדרה - איחוד המושבות.
- קרקע ליד עזה.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עיה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"ד תשרי, תרע"ב[4].

לכבוד ח' האגודה הנכבדה לרכישת קרקעות באי"י[5], בביליסטוק יצ"ו[6] שלו'[7].

מעת אשר הגיעני מכתבם הנכבד, בצרוף הטשיק בעד מר ב. קליר, לא נזדמנה לי שעת הכושר לכתוב להם, וגם על הקבלה סמכתי על מר קליר שימלא את חובתו. כעת מצאתי לחובה להודיע את כבודם ע"ד[8] עניני קניות הנשמעים להיות עומדים על הפרק, שיוכל להיות, שאם תמצא אגודתכם את האמצעים לגמור אותם - יפלו בגורלה בע"ה[9]. כמובן כל מה שאני מדבר בענינים מעשיים איני חפץ לקבל עלי שום אחריות. כידוע שאותי נושא רק רוח החברה הקדושה לארץ קדשנו ולתחיית עם קדשנו עליה, ופרטים אינם מעבודתי, אבל אשמח מאד אם ע"י[10] התעוררות מצדי יצא איזה דבר ממשי להתנחלות אחינו היקרים בארץ חמדה.

א. ערך שבעת אלפים דונם עומדים להמכר בקרבת גדרה, על ידם תתאחדנה המושבות: גדרה עקרון וראשון לציון, שלא יהיה רשות נכרי מפסיק ביניהם. המטרה של גוף הקניה במרכז יהודה, ושל איחוד שלשלת מושבותינו החביבות, היא גדולה ונשגבה. וראוי לנו מאד להזדרז בעבודה, בהצנע ובזריזות בעה"י[11]. הקרקע, לפי דברי המציע הנאמן לי מאד, היא טובה כמעט לכל פרטי התרבות הקרקעית. מחיר הדונם הוא כעשרים וחמשה פרנק. ולא נשכח שבתוך המושבות עולה המחיר למדה גבוהה מזו באין ערך.

ב. בקרבת עזה עומד להמכר חבל אדמה בן ששת אלפים דונם. מחיר הדונם מקציבים שם כעשרה פרנק. הקרקע - משבחים מאד. וכפי הנראה, יורדת היא מהערך של האחוזה הנ"ל[12] סעיף א' רק במה שסגולת ההתאחדות של הנחלאות הישראליות אין כאן, באשר גבול עזה עודנו לדאבוננו בידי זרים.

כשאקבל מכתב מכבוד האגודה, שהענין יוכל מצדם לבא לידי מעשה, אראה בל"נ[13] לחקור על הפרטים ביותר דיוק. ואתה ד' היה עוזר לנו להשיב לבצרון אסירי התקוה, תאבי הר צבי, השואפים בכל לבם ונפשם לשוב לשבת בחבל נחלת ד' בארץ אבות.

בברכה נאמנה ובצפיית ישועה מהררי קודש, ברגשי כבוד ויקר

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עיה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ב - השנה תרע"ב (1911/1912)
5. באי"י - בארץ ישראל
6. יצ"ו - ישמרה צורה ויחייה
7. שלו' - שלום
8. ע"ד - על דבר
9. בע"ה - בעזרת השם
10. ע"י - על ידי
11. בעה"י - בעזרת השם יתברך
12. הנ"ל - הנזכר לעיל
13. בל"נ - בלי נדר

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תד

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ד טבת תרע"ב - יפו **נמען:** אגודה לקניית קרקעות, ביאליסטוק

הרב קוק מודיע על קנייה ליד עזה (כ־7,000 דונם) ועל קנייה ליד כפר סבא (כ־3,000 דונם), ומציע לפנות לד"ר רופין. מוטב לדבר פעמים רבות על קניות, כדי שפעם אחת יצליח, מאשר לחכות לוודאות, ובינתיים זרים יקנו.

עיקרי הדברים

- קרקעות ליד עזה וכפר סבא.
- פנייה לד"ר רופין.
- לא להחמיץ הזדמנויות.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עיה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ד טבת תרע"ב[4].

לכבוד האגודה הנכבדה לקניית אחוזות בא"י[5], בביליסטוק יצ"ו[6], שלו' [7] רב.

מאז הגיעני מכתבם האחרון לא נודעו לי דברים ראויים להשמע ע"ד[8] מטרתם הנעלה, עד סמוך לפרק זמן זה, שהוחל להתעורר רעיון ע"ד קניה חשובה בקרבת עזה, שהודעתים כבר, ועוד קניה קטנה ממנה סמוך לכפר סבא, שעל יד פתח תקוה. הראשונה, אומרים, שהיא בערך בת שבעת אלפים דונמים והשניה - בת שלשת אלפים.

הד"ר[9] רופין יודע מהראשונה, ונקל לו להתודע גם לכל הענינים הנוגעים להשניה. הנני מעיר את כבודם, שראוי שיפנו במכתב להד"ר[10] הנ"ל[11] בזה. ואם ימלאו את ידי לדבר עמו, או עם עסקנים נאמנים אחרים, לטובת אגודתם, הנני בל"נ[12] למלאות בשמחה את חפצם בעה"י[13].

בכל אופן, ראוי לנו שלא לפסח על שום הזדמנות של קניה. ויותר טוב לדבר הרבה פעמים ע"ד איזה רכישה ישראלית בא"י, כדי שאיזה פעם יעלה חפצנו בידינו. משנצפה רק על ענינים ודאיים, ובתוך כך יבואו זרים ויתאחזו באה"ק[14], כאשר אירע הדבר כמה פעמים, ביחוד בתקופה האחרונה.

וצור ישראל, אשר עיניו על ארץ חמדתו ועם נחלתו, יאזרנו חיל להרחיב את גבול ישראל על אדמתו, ותחזינה עינינו בישועת ד' על עמו בשוב ישראל אל נוהו.

ברגשי כבוד וברכת ד' מציון,

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עיה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ב - השנה תרע"ב (1911/1912)

5. באי"י - בארץ ישראל
6. יצי"ו - ישמרה צורה ויחייה
7. שלו' - שלום
8. ע"ד - על דבר
9. הד"ר - הדוקטור
10. להד"ר - להדוקטור
11. הנ"ל - הנזכר לעיל
12. בל"נ - בלי נדר
13. בעה"י - בעזרת השם יתברך
14. באה"ק - בארץ הקודש

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תקנד

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ד סיון תרע"ג - יפו **נמען:** החברה לקניית קרקעות בביאליסטוק

ברכה נלהבת על ייסוד המושבה 'כפר אוריה', 'קריית משה', על שם הגביר משה מרדכי מנוסביץ. הרב קוק שמח במיוחד בסעיף שהמושבה מתייסדת 'על יסודות התורה והיהדות והדת המסורתית'. הרב קוק מקווה שישמשו מופת לרבים ושכל בניין התחייה יתבסס על יסוד תורת ה'.

עיקרי הדברים

- ייסוד כפר אוריה.
- מושבה על יסודות התורה.
- מופת לרבים.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ד סיון תרע"ג[4]

ברכת ד' מארץ חמדת עולמים, לכבוד החברה הנכבדה "לקניית קרקעות באי"י" אשר בעי"ת[5] ביאליסטאק יצ"ו[6],

הנני, אחי ואלופי היקרים, - בכל עומק רגשות נפשי, בעז ושמחה, בהודות והלל לד' הטוב' אשר פקד את עמו להחל להזריח לו שמש צדקה וצמיחת קרן ישועה, להשיב שבות גוי קדוש על אדמת קדשה, - מביע לכם את ברכתי, ברכת מז"ט[7], לשמחתכם, שמחתי ושמחת כולנו, שמחת הגוי כולו, שמחת כל אשר נשמת אהבת ישראל ואהבת אה"ק[8], המצורפה באהבת שם ד' ואור תורתו ואמונתו, חיה ברוחו, ליסוד המושבה החדשה, כפר אוריה, מוסבת שם "קרית משה" ת"ו, לכולכם כאחד, חביבי רוח ונפש, אנשי מעלה, שלמי אמונים, חנוני אור דעה ושכל טוב. גבורי כח לב, וכבירי מעש, וביחוד לבחור מעם, חביבנו המרומם, הרב הגביר הנכבד מר משה מרדכי מנוסביץ שליט"א[9], אשר משמיא זכו לו שם עולם בנחלת ד', בהקרא המושבה החביבה על שמו.

הנני אלופי היקרים, רוחץ בנחלי עדנים, וממולא שובע שמחות בעת כתבי אליכם דברי אלה. מה רחב לבבי, בברק הנגוהות אשר האירו עיני בצד של החוברת, בהטיבכם לחרות על הלוחות את הסעיף העקרי וראשי, ש"המושבה מתיסדת על יסודות התורה והיהדות, והדת המסורתית". הגדלתם לעשות, אדוני היקרים, בהרימכם את דגל אמונת אומן לנס כבוד לעיני כל על קריתכם, המיוסדת בקודש. מקוה אני שהד קולכם, קול המולה כקול מחנה, ישמע בגאון והדר, בכל מחנה ישראל, ומכל עברים יתנו לכם צדק ויחזקו ידיכם בשם ד'. באמרתכם זאת, המרקיעה גבהי שחקים ונוקבת עד תהומות לעומק, נפחתם נשמת חיי עולם בפעלכם הגדול, אשר נקוה בחסדי ישראל, כי תהיו למופת לרבים, אשר מכם ילמדו בהוה וביותר לעתיד. כי אור ד', ברכתו והצלחתו יהל על מעשי ידיכם, ותהיו לצבי תפארת ולאבן חן בנחלת ד', לבצר את יסוד כל פעלי תחייתנו הלאומית, וכל בניינו בארץ אבות, על יסוד נשמת אור חי

העולמים ורוחו, החיה בעמו ונחלתו ע"י[10] אור תורתו, מורשה קהלת יעקב, עטרת תפארת דור דורים, ואוצר חיים וברכה, מאבות אבות לבני בנים. ברוכים אתם וברוך טעמכם.

אם ארבה לכתוב כהנה וכהנה, אחדל ספורות את רשמי רגשותי, החוגגים עמכם יחד בחדות לב, את חג יסוד מושבתכם היקרה. קבלו נא, חביבי, ברצון את ברכתי, המובאת לכם ממקור לב אוהב נאמן, מאחל לכם הצלחה ורוממות קרן, ומצפה לחדות פניכם בשמחה, בעלותכם להיות נטועים בהר נחלתנו, בארץ קודש ד' אשר אהב סלה, ולשמח לראות כי תתענגו על רב שלו'[11] על טוב ד', על דגן ועל תירוש, ועל בני צאן ובקר, והיתה נפשכם כגן רוה, ונזכה כולנו יחד לראות אור קרן ישועה וגאולה שלמה, בעז וגודל, לעם ד' ונחלתו, ידידכם החותם בברכה מקודש

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ג - השנה תרע"ג (1912/1913)
5. בעי"ת - בעיר תהילה
6. יצ"ו - ישמרה צורה ויחייה
7. מז"ט - מזל טוב
8. אה"ק - ארץ הקודש
9. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
10. ע"י - על ידי
11. שלו' - שלום

אגרות שבהן ביאליסטוק נזכרת

לפי סדר הכרכים

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת נוספות ט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: (תשא תרס"ב - ירושלים) **נמען:** מאת האדר"ת אל הרב קוק

האדר"ת מתאר את מחלתו. בעניין השמיטה (תרס"ב), נציגי המושבות ביקשו ממנו להקל לפי המבי"ט והמהרי"ט, ולפי הפאת השולחן. ההפסד עצום, וקיום הישוב כולו בסכנה. רב יפו כתב לו שר' יהושע לייב דיסקין התיר בשמיטה הקודמת. דעתו השתנתה מאז שנת תרנ"ו, אבל חסידי ר' יהושע לייב מתנגדים, וסומכים על טבלה של כעשרים רבנים שאסרו. גם ר' שמואל סלנט מסרב לומר דבר. האדר"ת לא יאמר דבר, ומבקש מהרב קוק לעיין בהלכה.

עיקרי הדברים

- מחלת האדר"ת.
- לחץ המושבות להקל בשמיטה.
- שינוי דעת האדר"ת.
- התנגדות חסידי ר' יהושע לייב דיסקין.

נוסח האגרת

לאגרת רז, וע' אג' רמח. לענין השמיטה. אגרות של הגאון האדר"ת[1] זצ"ל[2].

ב"ה[3].

שפעת ברכות והצלחות ושלומים אלף לידיד לבי ואהוב נפשי ח' הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק שיחי'[4] לאוישטו"נ[5], הוא וביתו ובו"ב[6] ויגדלום לתחומעש"ט[7] בהרחבה ועונג רב.

נלאינו לחכות קרוב לשני חדשים על מכתבו. וממש החיו אותנו.

אין אני בן חורין מלהודיע את אשר אתי. והוא מ"ע[8] שבתורה ט"ט[9] יקרא. אינני בבריאותי כראוי ל"ע[10], אני מסובל תמיד במיחוש הפיבער ל"ע, אשר היא מהלכת בפה תמיד ל"ע, ואין כל אדם נקי מזה, אם מעט ואם הרבה, גר ותושב, ותמיד אני מוכרח ליקח חינא ל"ע, וע"י[11] הפיבער נתגברו גם השיעולים לפרקים ל"ע, וחלישותי רבה מאוד, ד' יחזקני. אנא יזכירני תמיד בתפלתו, שיאמצני השי"ת[12] לתורתו ולעבודתו הק'[13].

עגמ"נ[14] הרבה יש לי מענין השמיטה, שקודם החנוכה הי'[15] פה המ"ץ[16] ממושב פתח תקוה ובעה"ב[17] נכבד מקולניא אחרת והפצירוני להקל להם ע"י[18] הוראת המבי"ט[19] והמהרי"ט[20] בהבלעה, וכ"פ[21] הפאת-השולחן. ואם כי כבר היא שנה הששית, אבל ההפסד לא יתואר, אינו משום חיי נפש של האכרים, אשר ג"כ[22] יעלו ליותר משי בתי אבות הי"ו[23], רק פשוטו כמשמעו שכל הישוב יתבטל לגמרי באין שום שם וזכר לו חלילה. והגאבד"ק[24] יפו נ"י[25] כי[26] לי שכבר הורה הגרילי"ד[27] זי"ל[28] בהשמיטה שלפני' לסמוך עליהם, ואמר שמי שיסמוך עליהם מי יוכל למחות בידו, וכן נעשה. וג"א[29] השבתי ג"כ בפשיטות, כבר הורו. ודעתי עתה שונה הרבה מבשני תרנ"ו[30], שאז נתווכחתי בדובעללן עם הגאבד"ק[31] ביאליסטאק, יבדילנו ד' לחייטו"א[32], אבל עתה הרבה הרבה נשתנו. אבל חברו עלי מחסידי הגרילי"ד

ז"ל, שלא ידעו רק מה שיצא לאסור בש' תרמ"ט[33] למגדר מילתא נגד הפושעים שרצו ממש לעקור מצות שביעית, וסמכו ע"ד[34] הגרי"א[35] ז"ל. ואם כי הרביתי לדבר בהאסיפה שעשיתי בביתי, כי לע"ע[36] גם הוא הי' מתיר, וכמו שהרב דיפו כ' לי שהתיר לו, - הם באחת אינם מאמינים לו, ואין להם אלא מה שהביאו טבלא חתומה בחותמו ועלי'[37] כעשרים רבנים ומופלגים שלא להתיר גם ע"י א"י[38] בשום דבר רק לאוקמי אילנא, ובכן נסתם הפתח, ואם שהישוב חרב ח"ו[39] וש' בתי אבות שומרי תורה ותרומ"ע[40] א"ל[41] במה לחיות, זה אין דאגתם, ואני קראתי עליהם מש"כ[42] בחו"מ[43] בשלו יכול לקדש ש"ש ולא בש"א. והגרש"ס[44] נ"י אף שאז (תרנ"ו) התיר, עתה יאמר שא"א[45] לו לומר דבר. ולזאת השבתי שלא אומר בזה מאומה, ורק כל מה שיודעים מהגריל"ד[46] ז"ל שהתיר לא ישגיחו כלל על המחמירים. ואני מוכן לכתוב לגאוני גאליציא ממכירי שליט"א[47], אך חלישותי וטרדותי לא הרשוני עד כה. אולי יתחזק כתר"ה[48] לעיין בהלכה זו.

והנני בזה חו"ד[49] ידידם המצפה אשרם והצלחתם, ולבשר ולהתבשר טוב מכלל ומפרט,

אלי' דוד

כו"ח[50] יום ה' תשא תרס"ב[51] (עיה"ק[52] ירושלים ת"ו[53]).

---

1. האדר"ת - אליהו דוד רבינוביץ־תאומים
2. זצ"ל - זכר צדיק לברכה
3. ב"ה - ברוך השם
4. שיחי' - שיחיו
5. לאוישטו"נ - לאורך ימים ושנים טובות ונעימות
6. ובו"ב - ובני ביתו
7. לתחומעש"ט - לתורה ולחופה ולמעשים טובים
8. מ"ע - מצות עשה
9. ט"ט - טמא טמא (יקרא)
10. ל"ע - לא עלינו
11. וע"י - ועל ידי
12. השי"ת - השם יתברך
13. הק' - הקטן
14. עגמ"נ - עגמת נפש
15. הי' - היה
16. המ"ץ - המורה צדק
17. ובעה"ב - ובעלי הבתים
18. ע"י - על ידי
19. המבי"ט - רבי משה מטראני
20. והמהרי"ט - והמורנו הרב רבי שמות שמתחילים באותיות י, ט (למשל: יעקב + טוביה) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
21. וכ"פ - וכן פסק
22. ג"כ - גם כן
23. הי"ו - השם יברכהו ויחייהו
24. והגאבד"ק - והגאון אב בית דין קהילת
25. נ"י - נרו יאיר
26. כ' - כבוד
27. הגריל"ד - הגאון רבי יהושע לייב דיסקין

28. ז"ל - זכרונו לברכה
29. וג"א - וגם אני
30. תרנ"ו - השנה תרנ"ו (1895/1896)
31. הגאבד"ק - הגאון אב בית דין קהילת
32. לחייטו"א - לחיים טובים ולשלום
33. תרמ"ט - השנה תרמ"ט (1888/1889)
34. ע"ד - על דבר
35. הגריי"א - הגאון רבי שמות שמתחילים באותיות י, א (למשל: יעקב + אברהם) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
36. לע"ע - לעת עתה
37. ועלי' - ועליה
38. א"י - ארץ ישראל
39. ח"ו - חס ושלום
40. ותרומ"ע - ותרומות ומעשרות
41. א"ל - אמר ליה / אמר לו
42. מש"כ - מה שכתב
43. בחו"מ - בחושן משפט
44. והגרש"ס - והגאון רבי שמואל סלאנט
45. שא"א - שאי אפשר
46. מהגריל"ד - מהגאון רבי יהושע לייב דיסקין
47. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
48. כתר"ה - כבוד תורתו רום הדרתו
49. חו"ד - חותנו ודודו
50. כו"ח - כתיבה וחתימה
51. תרס"ב - השנה תרס"ב (1901/1902)
52. עיה"ק - עיר הקודש
53. ת"ו - תבנה ותכונן

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רכא

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ה מנחם אב תרס"ט - רחובות **נמען:** אחיו, ר' שמואל הכהן

על ההקדמה וההשלמות ל'שבת הארץ': בנו צבי יהודה מעתיק לאט, והרב קוק מציע שהאח יעתיק בירושלים. הרב קוק גם מבקש מאחיו למצוא את ר' משה ברנשטיין מיריחו בעניין קניית ככר הירדן, כי אגודה מביאליסטוק פנתה בעניין. הכול בסוד.

עיקרי הדברים

- השלמות ל'שבת הארץ'.
- קניית קרקע בככר הירדן - בסוד.

נוסח האגרת

ב"ה[1], רחובות ת"ו[2], כ"ה מנ"א[3] תרס"ט[4].

אחי יקירי וחביבי, החכם היקר ושלם מהר"ש[5] הכהן שליט"א[6], וכא"ל[7], שוי"ר[8].

מעבודות שונות ופיזור נפש לצדי צדדים והחלישות הרגילה, ד' יחזקנו, מיעטתי בכתיבה. גם ע"ד[9] ההקדמה, המבא, וקו"א[10] והשמטות לשה"א[11], הדברים נמשכים לאטם, מפני שצב"י[12] שי'[13] מעתיק מה שאני כותב ומה שנמצא אצלי משכבר הימים. והנה הנכתב אצלי בדיו אוכל לחתוך את העלים ולשלח לך, (אע"פ[14] שאני חושש על הכריכה של הקובץ, שהיא טובה) מפני ההכרח. אבל יש לי מהכתוב בעט עופרת, שצב"י שי' מעתיק, אם תקבל עליך שיועתק בירושלים אצלך ע"פ[15] השגחתך, כמובן אתקן בתחילה בדיו המקומות המטושטשים, אם יצא הדבר בלא איחור בע"ה[16], ואחכה לתשובתך.

אבקשך, אח יקר, להשתדל בטובך למצא את ר'[17] משה ברנשטיין הדר ביריחו. הוא נמצא במאה-שערים, מתפלל שם בביהכ"נ[18] (מפני שהוא אבל, ל"ע[19], ושומר את התפילה בציבור מה שאין לו ביריחו). הוא הציע לפני, זה כמה, ע"ד קנין ככר הירדן, ועתה בא אלי מכתב בשם אגודה חשובה מביאליסטאק בדברים רציניים ע"ז[20], והסכמתי ביחד עם מר זקס מפה, שהוא חם בזה, שיבא פה במוקדם האפשרי, כדי שנדע ממנו ראשית ידיעה. כמובן שאח"כ[21] יהי'[22] צריך להכון לקראת מקוריות יותר מאוששת. אבל הכל כדאי לעשות בשביל ככר חמד של אה"ק[23], שישוב לקנין ישראל. עשה יקירי בזה כמה שתוכל.

הנני חותם בכל רגשי אהבת אח בברכה נאמנה, אחיך,

אברהם יצחק ה"ק

כמובן שהענין ע"ד הקני' צריך להיות בסוד גדול. הנ"ל[24]

1. ב"ה - ברוך השם
2. ת"ו - תבנה ותכונן
3. מנ"א - מנחם אב
4. תרס"ט - השנה תרס"ט (1908/1909)

5. מהר"ש - מורנו הרב רבי שם שמתחיל באות ש (כגון שמואל / שלמה / שמעון / שמחה / שאול) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
6. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
7. וכא"ל - וכל אשר לו
8. שוי"ר - שלום וישע רב
9. ע"ד - על דבר
10. וקו"א - וקונטרס אחרון
11. לשה"א - לשבת הארץ (ספרו של הרב)
12. שצב"י - שצבי יהודה (בנו של הרב קוק)
13. שי' - שיחיה
14. אע"פ - אף על פי
15. ע"פ - על פי
16. בע"ה - בעזרת השם
17. ר' - רבי
18. בביהכ"נ - בבית הכנסת
19. ל"ע - לא עלינו
20. ע"ז - על זה
21. שאח"כ - שאחר כך
22. יהי' - יהיה
23. אה"ק - ארץ הקודש
24. הנ"ל - הנזכר לעיל

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת רנז

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ד טבת תר"ע - יפו **נמען:** ר' משה יואל סלומון

שליחי האגודה מביאליסטוק ומלודז' נוטים, בהסכמת הרב קוק, לקנות קרקע ברפיח, תחת שלטון בריטניה ליד אל עריש. הרב קוק מבקש מסלומון, שמכיר את העניין, לבוא ולהיפגש איתם.

עיקרי הדברים

- קניית קרקע ברפיח.
- בקשה לסיוע מסלומון.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"ד טבת תר"עין.

לכבוד ידידי הרה"ח[4] איש חי רב פעלים מו"ה[5] משה יואל סאלאמאן נ"י[6]. שלו'[7] וברכה.

אמצא נכון להודיע לכ"ת[8], שמר מאניסעוויץ מביאליסטאק, שבא בלוית מר שץ מלודז, ע"ד[9] קניית חבל אדמה באי"י[10], מטעם אגודה גדולה, בעלת רכוש הגון, נוטה עתה, ע"פ[11] צרוף הסכמתי לרפיה, שתחת יד בריטניה, על-יד אלעריש. וכאשר נודעתי שכבודו יודע את הענין לפרטיו, אציע בזה לכ"ת, שימהר לבא במוקדם האפשרי, לקחת דברים בזה עם מר מ. הנ"ל[12]. אולי ד' אתנו ויתבסס בזה ענין גאולה נכבדה לחלק חשוב מאה"ק[13].

איני צריך לזרז למזורז שכמותו שי'[14]. ועכ"פ[15] אם לא יוכל לבא אותו יום, ימהר כפי האפשרות להודיעני בטובו את דעתו על כללות זה הענין ביחס להאגודה הביליסטקית.

בכבוד רב וברכה נאמנה, ידידו דוש"ת[16],

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. הרה"ח - הרב החסיד
5. מו"ה - מורנו הרב
6. נ"י - נרו יאיר
7. שלו' - שלום
8. לכ"ת - לכבוד תורתו
9. ע"ד - על דבר
10. באי"י - בארץ ישראל
11. ע"פ - על פי
12. הנ"ל - הנזכר לעיל
13. מאה"ק - מארץ הקודש
14. שי' - שיחיה

15. ועכ״פ – ועל כל פנים
16. דוש״ת – דורש שלומו ותורתו

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תקנה

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ד סיון תרע"ג - יפו **נמען:** הרידב"ז

הרב קוק אינו רוצה 'לעקור שביעית': ההיתר הוא הוראת שעה בלבד, מפני פיקוח נפש וקיום הישוב, וכשבית דין יראה שאפשר, יש לקיים את השמיטה כמאמרה. גישה מקרבת, שמקלה במקום הכרח ומעוררת לאהבת המצווה, תמשוך שומרי מצוות לעלות, ואז יגבר כוח הקדושה. ההכרזה שההיתר אין לו יסוד מרפה את ידי היראים לבוא, ונשארים רק הריקים, כך שהחומרה דווקא מרחיקה את קדושת השביעית. הרב קוק עומד על כך שהמושבות נענשו משום שעשו מלאכות דאורייתא. ת"ח צריכים לחפש את הטוב שבלב חבריהם ולהיות 'מקל נועם'.

עיקרי הדברים

- הוראת שעה, לא עקירה.
- קירוב מביא עולים יראים.
- החומרה מרחיקה את השביעית.
- 'מקל נועם'.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ד סיון תרע"ג[4].

לכבוד ידידי ורב רחימאי הרב הגאון האמיתי פאר הדור מוהר"ר[5] יעקב דוד רידב"ז[6] שליט"א[7].

מכתב הדר"ג[8] הגיעני במועדו, וכאשר אין לי עליו עידן ריתחא ב"ה, ע"כ[9] הנני יכול להשיבו בלא דחיית זמן. ואבא על סדר מכתבו.

תמיהני מאד איך יפצעו דברי את לבו הטהור, ואיפא מצא שאני רוצה ח"ו[10] לעקור שביעית מא"י[11]. וכי לא חזרתי כמה פעמים על דברי שהוראה זו היא רק הוראת שעה, ורק לפי הצורך וההכרח הגדול, כי חלילה להפקיע מצוה גדולה וכללית כקדושת השמיטה, בלא הכרח גדול הנוגע עד הנפש, בחיי נפש ממש, שלא יגועו ח"ו ברעב נפשות רבות מאין עבודה ומחיה, ושלא יהרס יסוד הישוב הקדוש בראשית צמיחתו. אבל בכל עת אשר ימצא ב"ד[12] יפה, שכבר הוטב המצב, ושיש יכולת בלא סכנה לקיים את השביעית כמאמרה בלא שום הפקעה, חלילה וחלילה לשלח יד בקודש ולהפקיע קדושת הארץ ולהכניס ראש בין הרים גדולים. ועל יסוד זה מוסבים כל דברי, בין בע"פ[13] בין בכתב ובין בדפוס, ואיך יאמר עלי שאני רוצה ח"ו לעקור את השמיטה. ובאמת כל יסוד כונתי גלויה היא לתוכן רוחות ב"ה, שהיא רק לחזק את כל קדושת ישראל וקדושת אה"ק[14] ובכללה קדושת השמיטה ג"כ[15]. כי אם נתנהג להכנס במצב החיים של המתישבים בקודש, ולהקל כמה דאפשר ע"פ[16] הוראה ההפקעה במקום שאין שום דרך אחר, ועם זה נעורר אותם באהבה להבינם, שדרך זה דרך דחוק ומסוכן הוא, וראוי לכל אשר זיק יראת שמים בלבבו להתרחק ממנו בכל יכלתו, אז רבים ילוו עלינו, לקיים את המצוה כמאמרה באהבה, ולא נפגש נגודים ומשטמות על דרכנו, ולא יוכלו לומר לנו שאנו מחריבים את ישוב אה"ק, וממילא יתעורר החשק ג"כ בלב רבים משלמי אמוני ישראל לבא להתנחל בא"י[17].

כי יחשבו בעצמם ממנ"פ[18], אם יהיה לנו היכולת לקיים את השמיטה כמאמרה הרי בודאי זכינו בחלק טוב, שהננו יושבים באה"ק[19] ומקיימים את המצות התלויות בה וביותר מצוה שמיטה הכללית, ואם ח"ו יהיה ההכרח גורם, שבשנים הראשונות לישובנו, נהיה מוכרחים לסמוך על היתר ההפקעה, הלא גם בזה לא יצאנו מדרך התורה, והננו ככל המון בית ישראל שסומכין בכמה ענינים על התירים של דוחק ע"פ הוראת חכמים, עד אשר ירחיב ד' לנו, ולא נצטרך לבא לידי מדה זו.

וע"י[20] רבוי ההתנחלות של שלמי אמונים במושבות, יגדל כח הקדושה, ופורקי העול יהיו מוכרחים להתבטל, וסוף כל סוף יבא הדבר בעה"י[21] בקרוב שישתנה המצב לטובה ולא יצטרכו כלל להוראת שעה זו. אבל ע"י[22] ההכרזה והפרסום שההיתר אין לו כל יסוד, וכל מי שסומך עליו הוא חלילה עבריין, ויוצא מן הכלל ד' ישמרנו, מתרפות הידים של שלמים ויראים לבא לא"י[23], כאשר כתבו לי מחו"ל[24] זה כמה. כי בעוה"ר[25] הנס הגלוי של "וצויתי ברכתי" אין אנחנו ראויים עדיין שיתגלה בפועל, מפני כמה סיבות, או מפני נפילת הדור, או מפני הספיקות בענין גוף השמיטה, וע"פ[26] דרך הטבע אי-אפשר לישוב לעמוד בהתחלתו אם לא ימצא איזה דרך של היתר לפחות לכמה ענינים של שביעית, וממילא גורם הדבר שיראים ממעטים לבא, ובאים ברובם רק ריקים שאינם דואגים כלל על איסור והיתר. וממילא מרחיק כ"ג[27] בחומרתו את קדושת השביעית מהופיע על אה"ק, ואני בנטייתי לקולא בתורת הוראה שעה במקום הכרח גדול, ובהראותי בדרכי נועם עד כמה אנו צריכים להשתדל לצאת ממבוכה זו, ולדרוש את קדושת השביעית כמצותה, בכל כחנו, הנני מקרב ומחזק את קדושת השמיטה באה"ק בעה"י.

ומה שתמה הדר"ג על מה שכתבתי שנענשו הקולוניסטים, על אשר עברו על סדרי ההוראה, שעשו מלאכות של תורה בידיהם, הנני בטוח בעה"י שכן הוא אמתת הענין. ואל יבהלוני דברי כת"ר[28], שאומר וכי קראים אנחנו ח"ו, לומר שאנו חוששים רק לדברי תורה ולא לדברי סופרים. הלא כ"ג בעצמו מסיים את הידוע לכל, שעם כל החומר והחבה היתירה של ד"ס[29] על ד"ת[30] מ"מ[31] כך היא המדה, שספק דבריהם הוא להקל, ובכלל זה הוא מה שמותר לסמוך בדבריהם בשעה"ד[32] על קטן כנגד גדול ועל יחיד במקום רבים, כמבואר בד' הפוסקים, וזה הטעם כבר מספיק הוא בעדי והיה מספיק בעדם. בעדי הוא מספיק כאשר אמרתי כבר, כי אפילו ככל גוף השמיטה בזה"ז[33] לא יוכל שום אדם לכחש שסוגיין דעלמא היא שהיא מדרבנן, וכיון שעכ"פ[34] דעה יחידית נמצאת שהיא בטלה לגמרי בזה"ז, שוב אין אנו יכולים למחות בידי מי שנוהג היתר, כמו שכתב תה"ד[35] לענין שמיטת כספים, והענין והטעם אחד. אלא שמפני חומר הענין ביסוד קדושת הארץ אנו צריכים לחוש להסוברים שהיא מה"ת[36] גם בזה"ז, ומשו"ה[37] כאשר עכ"פ[38] אחרי ההפקעה, נעשה האיסור יותר קל מעט, נוכל בשופי לומר שהסומך בשעת הדחק, על היחיד במקום רבים לא הפסיד.

וכשלא ארצה להכנס בעובי הקורה, לחקור במקורות הענינים, ואומר שאותם הגדולים שבדורנו שחלקו אם יש לסמוך על היתר זה או לא, אף אם נאמר שהרבים מהם והיותר גדולים שבהם נטו לחומרא, והיחידים וקטנים מהם, שסוף כל סוף ת"ח[39] ובעלי הוראה הם, שנטו לקולא בתורת הוראת שעה של

שעת הדחק, מותר אני לסמוך על היחידים במקום רבים, ועל הקטנים במקום הגדולים. וה"ה[40] במה שנוגע להקולוניסטים, הנה אף אני הקטן הנני קטן ויחיד, נגד גדולים ורבים שקמו לנגדי בענין זה.

בדאורייתא לא היה להם לסמוך עלי, אבל בדרבנן אם היו עושים כהוראתי וסמכו עלי הרי היו עושים כתורה, ולא חשיד קב"ה[41] דעביד דינא בלא דינאי. והקב"ה[42] היה מקיים גם דין זה, שהוא מכלל תורה שבע"פ[43] ודברי סופרים שהם ערבים מד"ת[44], והיה ג"כ מסכים במידי דרבנן על הוראת קטן במקום גדול ויחיד במקום רבים. אבל כיון שלא עשו כהוראה, והתירו את הרצועה לגמרי, ע"כ נענשו. וב"ה[45] במושבות הסמוכות, שרובם לא פרצו את הגדר, והתנהגו ע"פ ההוראה, הצליחו ועשו פרי, ולא התרחקו ח"ו במחשבתם מקדושת אה"ק, והם מצפים שיאר ד' פניו אליהם. ויזכו לשמור את המצוה כמאמרה בלא הפקעה בע"ה[46].

ואני תמה מאד על הדר"ג, שכתב שבימי-נעורי למד ממני מוסר ומדות ויראת-שמים. איני יודע מה מצא בי מעולם ללמוד ממני, אבל אם ענותו הרבתני בימי-נעורי ללמוד ממני איזה דבר טוב, כשהייתי בחו"ל[47], איך יעלה על דעתו, שכעת, כאשר זכני השי"ת[48] להסתופף בקדושת אה"ק, יגרע כחי חלילה. ולמה לא ידון אותי לכף-זכות, שדרכי ומעשי הנם לא לכבודי, חלילה, ולא לשום פניה זרה שבעולם, כי-אם לאהבת השי"ת, ולאהבת תוה"ק[49], ולחבתם של ישראל ושל ארה"ק[50]. והרבה הרבה מאד יגעתי באנחתי עד שהעיר הקב"ה[51] את רוחי ויכונן את לבבי ללכת בתומי בדרך-הקודש הזאת, לקדש שם-שמים, ולחבב את התורה ולומדיה על הבריות, ולקרב רבים לתורה, ולהרבות עז ואומץ להתישבות עם-ד' על אדמת-קדשו. ובע"ה[52] בטחתי, שלא יפסיד הדר"ג מאומה, אם יקיים בי גם כעת "אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים"", וימצא בחסדי השי"ת גם עתה לא פחות מאז ללמוד איזה דברים מסגנוני והנהגתי, ולפניו ב"ה גלוי בור-לבבי ויחול-נפשי לשמו הגדול ועבודתו ית'[53].

ומש"כ[54] מר לתמוה עלי במה שאני מקרב את הכל, גם את פושעי-ישראל, כדי להחזירם בתשובה, וכתבתי לו ברמז כונתי, שכל מי שהוא מוכשר לעסוק בפנימיות רזי-תורה הוא מתמלא יותר מאור-החסד של תורת חסד, ועליו החובה לעסוק בתיקון נפולים ובקירוב רחוקים, (שבלשון חכמי-הסוד נקרא זה ג"כ בכלל ליקוט ניצוצות-הקדושה מתוך הקליפות), ומצא בזה סתירה לברכת-המינים שאנו מתפללים לעקרם ולשברם, - ישים נא כ"ג לבו לדברי, ואבאר לו לא בלשון של סתרי-תורה, שחושב מר להיות כבר יודע שאינו יודע בהם, אלא בדברים פשוטים, באמת אלו ואלו דא"ה[55].

ידע הדר"ג, ששני דברים עקריים ישנם שהם יחד בונים קדושת-ישראל וההתקשרות האלהית עמהם. הא' הוא סגולה, כלומר טבע הקדושה שבנשמת ישראל מירושת אבות, כאמור: "לא בצדקתך וגו'" "רק באבותיך חשק ד' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם", "והייתם לי סגולה מכל העמים"; והסגולה הוא כח קדוש פנימי מונח בטבע-הנפש ברצון ד', כמו טבע כל דבר מהמציאות, שאי-אפשר לו להשתנות כלל, "כי הוא אמר ויהי", "ויעמידם לעד לעולם". והב' הוא ענין-בחירה, זה תלוי במעשה הטוב ובתלמוד-תורה. החלק של הסגולה הוא הרבה, באין ערוך כלל, יותר גדול וקדוש מהחלק התלוי בבחירה אלא שברית כרותה היא, שהסגולה הפנימית לא תתגלה בזמן הזה כי"א[56] לפי אותה המדה שהבחירה מסייעה את גילויה, ע"כ הכל תלוי לפי רוב המעשה וקדושת האמונה ותלמוד-תורה.

והשי"ת[57], הנוהג בחסדו בכל דור, מסדר הוא את סדרי הנשמות הצריכות להופיע בעולם: לפעמים כח-הבחירה מתגבר וכח-הסגולה עומד במצב ההעלם ואינו ניכר, ולפעמים כח-הסגולה מתגבר וכח הבחירה עומד במצב הנעלם. וכל עיקרה של ברית - אבות, שאיננו פוסק אפילו כשתמה כבר זכות-אבות, הוא בא מצד כח-הסגולה, ובעקבא-דמשיחא מתגבר ביותר כח-הסגולה, שהוא תוכן "זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה", כלומר לא מצד הבחירה שהיא באה מצד המעשים הטובים שבבנים ומצד התשובה, אלא למען שמו, המתגלה ע"י זכירת חסדי אבות.

אמנם לפעמים מתגבר חושך כזה שמפסיק את הופעת הסגולה ג"כ. אבל זה אי-אפשר כ"א במי שבא למדה זו להיות ח"ו שונא את ישראל, ודורש רעה להם בפועל ובצפיית-הלב, כמו המינים שמפרש הרמב"ם[58] בהי' תפלה שהיו מצירים לישראל, וגם זה היה קשה לחכמים מאד לתקן, ע"כ הכריז רבן גמליאל: "כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים", והוצרך לתקנה דוקא שמואל הקטן, שהיה נקי מכל מדה של שנאה כמו שהיה מרגלא בפומיה: "בנפול אויבך אל תשמח", כדי שיכוין ביסוד הברכה דוקא על אותם שכבר אבדו את הסגולה כולה. ובדורנו נתרבו נשמות רבות שאע"פ[59] שהן שפלות מאד בענין-הבחירה, וע"כ[60] הם נגועים במעשים רעים רבים ובדעות רעות מאד ד' ישמרנו, מ"מ אור-הסגולה מאיר בהם, וע"כ הם מחבבים מאד את כללות ישראל וחושקים בא"י, ובכמה דברים טובים ויקרים מהמדות שהם באים מסגולת ישראל בטבע-נפשם הם מצוינים בהם. ונשמות כאלו, אם יזדקק לקרב אותם מי שאין בו דעה עמוקה של טביעת-עין לדעת לחלק בין הצד הסגולי הפנימי הקדוש, שבהם, ובין הצד הבחירי המקולקל שבהם, שהוא מקיף את נפשם כחוחים וקוצים הסובבים שושנה, הוא יוכל להתקלקל הרבה ח"ו, וללמוד ממעשיהם, ולהדבק בצד הרע שבהם והוא מחוייב להתרחק מהם, והשי"ת נותן בלבבו רצון זה ומחשבה זו של שנאה ושל התרחקות, כדי שלא יבולע לו.

אבל מי שהוא תמיד שקוע ברעיונו בהסתכלות פנימית, באור תורה וקדושה ויראה עילאה, מצד רוממות רבון כל העולמים חיי החיים ב"ה, ולא ח"ו ביראה תתאה לבדה מצד עונשי עוה"ז[61] או עונשי עוה"ב[62], - שהיא יראה חיצונית, שאסור לת"ח[63] העוסקים ברזי-תורה בהבנה פנימית להרבות בה, רק לקחת ממנה מעט, כדי ליסר את הגוף ונטיותיו הגסות, במדות רעות ותכונות מגונות ח"ו, אבל העיקר צריך להיות הלב מלא אהבה קדושה, ויראה עליונה, מסוד קדושים, כיראת מלאכי-מעלה גבורי-כח עושי דברו - ת"ח כאלה הנם מכירים בטבעם את טבע הסגולה הפנימית, ויודעים להפריד ממנה בדבקות-מחשבתם את הקליפה הבחירית, והם חייבים ומוזהרים ע"ז[64] לקרב פושעים כאלה שסגולה פנימית יש להם, כדי לעורר יותר ויותר את כח הטוב הצפון בהם, עד שיתגבר לגמרי על הרע הבחירי ויכניע אותו. ופעולת חכמים לוקחי נפשות כאלה אינה חוזרת ריקם בשום פעם; לפעמים פעולותיהם נראות בגלוי, ע"י מה שהמקורבים מהם מטיבים את מעשיהם, ומישרים את דעותיהם יותר בפועל ולפעמים נכנס רק גרעין פנימי בהם, וכבר בטוחים הם שלא יפטרו מן העולם בלא תשובה, ואפילו אם חלילה יהיה המושפע כ"כ[65] גרוע עד שהוא בעצמו לא יזכה לשוב בתשובה, יפעול כח הגרעין הזה על טבע-נפשו ונפיק מיניה זרעא מעליא, שישוב בתשובה, ויתקן ג"כ את נפש אביו, כדין "ברא מזכא אבא".

והשי"ת יודע, שלא את כל הפושעים אני מקרב, כי"א אותם שאני מרגיש, שכח סגולי גדול מונח בפנימיותם ודרכים רבים ישנם לידיעה זו, וספרים גדולים צריכים לכתוב בזה כדי לבאר גם רק שמץ מהדבר הגדול הזה. ועל אותם שכבר אבדו גם את הסגולה הפנימית שלהם לגמרי, אמר דוד הע"ה:

"הלא משנאיך ד' אשנא", ובדרך כללות מסרו לנו חז"ל[66] סימנין על-זה. והמינים והכופרים ע"פ רוב אבדו גם את הסגולה הפנימית, ומדה זו נוהגת ברוב הדורות, אבל דור של עקבא-דמשיחא הם יוצאים מכלל זה, שהם כדברי תקוני זוהר "טוב מלגאו וביש מלבר". והם "חמורו של משיח" שנאמר עליו "עני ורוכב על חמור", והכונה: כמו חמור, שמבחוץ יש בו שני סימני-טומאה, א"כ[67] הטומאה בולטת בו יותר מבחזיר וגמל וכיו"ב[68], שיש בהם סימן-טהרה אחד עכ"פ, ומ"מ[69] יש בו בפנימיותו ענין-קדושה ג"כ, שהרי הוא קדוש בבכורה, וענין מה שהתורה אמרה ע"ז שם "קדש לי" הוא גדול מאד מאד. וכן הן הנשמות של אותם שהסגולה הישראלית לבדה מתגלה בהם בעקבא-דמשיחא, ולהם יש תרופה, אע"פ[70] שיש בהם סרחון גדול, וחושך רב וכבד מאד. אמר ע"ז רב יוסף: "ייתי ואזכי דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה", ורב יוסף היה דרכו להביט על הפנימיות, ותלה גדולתו בגדולת ההוא יומא דקא גרים", ואמר על אמו: "איקום מקמי שכינתא דאתיא", ואמר על עצמו: "לא תיתני ענוה דאיכא אנא", אע"פ שמצד החיצוניות נראה הדבר לגאוה חלילה, אבל בעל סגולה נפשית שכמותו ע"ה[71] אמר זה בכל מילוי הקדושה והענוה האמיתית, מעין ענותנותו של אדון הנביאים ע"ה, ותלמידיו הם הולכים בדרכיו.

ומפני-כך היתה מדתו של משרע"ה לקרב רחוקים, עד שקרב אפילו את הע"ר[72], ואע"פ[73] שזה גרם אריכות-הגלות, מ"מ סוף-כל-סוף יתעלו גם הם, כי בודאי יתקיים ביה "יתן לך כלבבך וכל עצתך ימלא", והשי"ת "מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים". ואמרו בזוהר, שחסדיו של משה היו גדולים משל אברהם, ובאברהם אבינו, אע"פ שמדת-חסדו היתה גדולה מאד, ולא היה כנח שלא בקש רחמים על רשעים בני-דורו, מ"מ לא בקש רק בתנאי:

"אולי ימצאון שם עשרה", אבל משרע"ה בקש בלא שום תנאים: "אם תשא חטאתם, ואם אין - מחני נא, מספרך אשר כתבת", שהיא מסירת-נפש אפילו מעולם-הבא, כי הספר של הקב"ה. הוא עוה"ב עצמו.

ומה שמשיג עלי, שכתבתי שאיני נפחת חלילה ממה שיש מהפושעים שמשבחים אותי, כי נאמר ג"כ באברהם אבינו ע"ה: "ונברכו בו כל גויי הארץ", ואמר (מר) שאוה"ע[74] לא חשבו ח"ו לא"א[75] שהוא כמותם, - יאמין לי כ"ג: גם רובם של החיצונים שמחבבים אותי יודעים ומכירים, שח"ו[76] איני מהם ומהמיהם ושכרחוק מזרח ממערב רחקו מחשבותי ודרכי ממחשבותיהם ודרכיהם, וכן הם אומרים בפה מלא, אלא שבעל-כרחם מוכרחים הם להודות על האמת, שב"ה[77] שכלי הולך למישרים, ושאין בלבבי ובשפתי רמיה, ושאני מלא ב"ה בכל קרבי באהבת ישראל. ב"ה אשר עשה לי את הנפש הזאת, לא מחכמתי, ולא בצדקתי, כי"א ברוב רחמיו וחסדיו שאין להם קץ ותכלית, "ואל זה יביט אל עני ונכה-רוח וחרד על דברו". וב"ה אני עושה קולות ורעשים על הטומאה במקום הנצרך, אלא שאני מדבר את דברי בסדר ובנחת, כאשר נצטוינו מעצת המלך החכם. ואין ספק אם הדר"ג ועוד גדולי-הדור שי'[78] היו מחזקים את ידי, נלוים עמדי ונוהגים מנהגי כמה דאפשר לפי מדתם, היה שם-שמים מתקדש ורב

שלו'[79] וברכה היה נשפע על ישראל ועל א"י[80], ורבים רבים מאד היום שבים בתשובה שלמה, והיתה באמת במהרה מתגלה בגילוי הגון צמיחת קרן ישועה לבית ישראל, ואי-אפשר כלל לצייר ולתאר את רוב הטובה והקדושה ותקון-העולם שיהיה נצמח מזה.

ואני מלא תקוה בע"ה שכן יהי'[81] וסוף כל סוף ישובו לי יראיו וידעי שמו ויכירו את טהרת-לבבי ואמתת דעותי, וכולנו נעשה אגודה אחת לעשות רצונו ית', ולהרבות אור ד' וכבודו על עמו, ועל ארץ-חמדתו, ועל כל אפסי-ארץ.

ומה שמתמה כ"ג על התנצלותי, שלא יצאתי נגד המגילה המכוערה, כדי שלא להוסיף תבן על המדורה, - מה היה להם לעשות ולא עשו. אל יאמר אדוני כן. אין שיעור כמה רעות יכולה מחלוקת ח"ו לגרום כשהיא מתפשטת, ואם הייתי יוצא בדברים היו עושים מזה רעש גדול, והיו הדברים מגיעים לידי שנאות גדולות, ושליחות יד איש באחיו, ולידי מלשינות ח"ו, והיה הדבר יכול לבא ג"כ לידי אויבינו פלילים. וכעת נשתקע הענין לכה"פ[82] במחנה ישראל, וכבוד אותם ת"ח שנתכוונו לש"ש בענין זה במקומם מונח, ולא חסר כלום ע"י כל הבלי התעלולים, ובא"י[83] בפנים לא נתהוה מזה מחלוקת הורסת, מה שהייתי ירא מזה מאד. וב"ה אשר יעצני לשא את צערי הגדול על עלבון ת"ח החביבים עלי כגופאי בחובי, רק מפני גודל מעלת השלו'[84] בכל מקום וביותר בא"י, ויותר מן הכל לפי מצבנו בחידוש, שאנו צריכים שיהיו כל הכחות שבאומה קשורים לעזור איש את אחיו, לחזק ולהתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלהינו, אותן הנשמות שצור מצוה חסדו הגדול שתבנינה ב"ה, ועוד ידו נטויה ב"ה לטובה, לבנות ולא להרס, לנטע ולא לעקר, ואנו חייבים להבין את רמיזת הנהגתו העליונה וללכת בדרכיו, בדרכי נועם ונתיבות שלו'.

ומה שתמה על מה שכתבתי שלא התרתי יותר מרבנים מפורסמים גדולים וטובים זולתי, ואמר שהם התירו הוראת שעה, ולא שיתמשך יותר יותר. בודאי הם התירו הוראת שעה מפני ההכרח שהיה בזמנם, ובשמיטה העברה היה ההכרח הרבה יותר גדול, מבשמיטות הקודמות, מגודל העניות ורבוי הפועלים, ביחוד התימנים, שהיו צפויים ממש לגוע ברעב. וכבר ספרתי כמדומה לכ"ג, כי בשמיטה הראשונה שעלתה ביד המחמירים לאסור על עקרון את ההפקעה, ראיתי שכתבו אח"כ[85] במכתב של בקשת תמיכה, שהיו ממש מקרים של מתת נפשות ברעב ח"ו שם. ויאמר נא כ"ג האם יש בנו כח לשער את גודל הערך של נפש אחת מישראל, ואם אין כדאי להכנס גם בפרצה היותר דחוקה במקום שיש חשש סכנת נפשות כ"כ קרוב. ואין ספק אצלי, שבמצב הנורא שהיה הישוב עומד בו בשמיטה שעברה לולא הנהגת ההיתר ע"פ ההפקעה, שהחיה את האכרים ואת הפועלים, והעמיד את ההקפות של הבנקים על מכונם שהיו עומדים להיות נעולים ע"י השביתה, כי לא היו מאמינים לכל בעלי הישוב ברובם אפילו פרוטה אחת, והיו גועים מרעב מאות נפשות קדושות וטהורות מאחב"י[86]. ואין לשער גודל המהומה, העלבון חילול ד' וחילול כבוד התורה והאמונה בכלל, שהיה ח"ו אז, והיה עלול להיות חלילה שבר שאין לו מרפא.

רק עצת ד' היתה זאת, שנתן כח לאין-אונים, לעמוד לשום נפשי בכפי נגד מחנה אלהים, כדי להציל את אה"ק משממון רוחני וגשמי, ואת שם השי"ת ותוה"ק[87] מחילול נורא, ובכל לב אודה לד' על אורו

ואמתו אשר שלח אלי בחסדו הגדול.

ומש"כ על דברי, שאנכי עשיתי שט"מ[88] שלא יהיה המכשול גדול יותר, מה שמובן הדבר שרבים לא היו שומעים בודאי, והיה החורבן גדול מזה ומזה, וכ"ג מקשה שתי קושיות על דברי. א', שכמה יהודים כשרים בקשו ממני במכתבים שלא אעשה ההיתר ולא אתן חרב בידי האדמיניסטראציאן, ועל ידי היו מוכרחים לעקור השמיטה, והרבה מהם שונאים לי עבור זה שנאה גדולה. אשיב למר, חדא "לא דובים ולא יער". אפילו מכתב אחד* לא קבלתי משום אדם, בבקשה למשוך ידי מן ההיתר ולא בע"פ בא אלי שום אדם מבני המושבות לדרוש ממני זה, ואדרבא להיפך קבלתי מכתבים שאחמול ואחוס עליהם שלא יחרבו ויגועו, ושלא יצטרכו לצאת ולנוד לחו"ל[89], ושאתחזק בעשיית סדר ההיתר כפי שהיה נהוג ע"פ הגדולים מתירי ההפקעה בשמיטות הקודמות. ועם האדמיניסטראציאן, התניתי מפורש שלא יכריחו ח"ו את שום אדם הרוצה להתנהג בדרכי המחמירים, לעבור ח"ו על דעתו, וב"ה כן קיימו במושבות הסמוכות שהיו בהן ג"כ שומרי שביעית כמאמרך

*רק מכתב אחד הזכירני בני שי', שהיה כפסקוויל בלא חתימה, וע"ז[90] אין דרך לשים לב.

הנ"ל

ולא מיחו בידם כלל. רק מהגליל שמעתי קול רעש גדול, שהם מוחים ומכריחים לעבוד, כמכתב כת"ר והדעפעשים שלו, ושלחתי אחרי האדמיניסטראטור, והוכחתיו על פניו איך יניח להפקידים שתחת דגלו לעבור על התנאי שעשינו בכ"כ תוקף, בעת אשר נתתי את ידי להוראת ההיתר. אז השיב לי שיגיד לי האמת, הוא היה רוצה לעמוד בהבטחתו, כמו שביארתי לו כיון שישנם אוסרים ומתירים, יוכל כ"א לעשות כנטיית לבו, אם אחד שומע לי וסומך עלי, יש לו איזה סמך, אבל אם אחר סומך על הגאון רידב"ז האוסר, ועוד כמה גדולים עמו, ודאי יש לו על מה שיסמוך, ואיזה יושר יש להכריח ולכף, אבל כ"ז[91] היה ע"פ מה שחשב, שכשם שאני אינני משתדל לפעול באיום ובכפיות שיסמכו על ההיתר כן לא יעשה הצד השני ג"כ מאומה, אבל לא כמו שאמרו לו שהרב רידב"ז מפיץ חרמות וקללות על הסומכים על ההיתר, בזה האופן לא הבטיח שיעמוד הוא מנגד. ואנכי בכ"ז[92] לא הנחתי ידי ממנו, וביארתי לו שאין הדמיון שלו עולה יפה. אנכי שאני מיקל, אין לי כל יפוי-כח להשפיע על אחרים שיעשו כהוראתי, מפני שגם אני מודה שלולא ההכרח יותר טוב הוא לשמור את השמיטה כהלכתה, ואני משתוקק לזה בכל לבבי ובכל נפשי, מה שא"כ[93] המחמירים לפי דעתם הם מחוייבים למחות בנוהגים להקל בכל כחם, וכל מה שאדם עושה לשם שמים, אין ראוי להנהגה אנושית לעמוד נגדו.

וב"ה הועילו אז דברי, והבטיח לי שישלח פקודה לחדול מכפיה. אם קיים דברי או לא אינני יודע, אבל כ"ג יוכל לראות מזה, שהאמת היא ההיפוך ממה שחשב שאנכי נתתי חרב ביד האדמיניסטראציאן, אדרבא ע"י מה שנשאו את פני הוקל הדבר הרבה, ואלמלא נזקקתי להיתר היו אומרים שאינם צריכים לשום היתר, כאשר מרגלא בפומייהו תמיד שרבי י"א ז"ל[94] היה גדול יותר מכל הרבנים שבדור, ומי יעמוד נגד היתירו, והיו עושים איזו מכירה ע"י מאן-דהו, ואז היו מכריחים בלא שום בושה את הכל

לעבוד באיסור גמור ובביזוי, מה שהוקל הדבר הרבה ע"י פעולתי. ואין לאותם כפויי-הטובה, ד' יסלח להם, שום זכות לשנא אותי תחת אהבתי.

ומה שכותב מר: ב, הלא הוא מכשול יותר גדול עפ"ד[95] הרמב"ן[96] בחילוק שבין סדום לפלגש בגבעה, שלעשות בהיתר הוא יותר גרוע. למה ידבר אדוני כדברים האלה, וכי נעלם ממנו שלפעמים דברה תורה כנגד יצה"ר[97], ומוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות, ולא יאכלו בשר תמותות נבילות. ואיך ידמה נבלה איומה ותועבה נוראה כעובדא דפב"ג[98] ודסדום, לפלוגתא של הוראה, במידי דרבנן, שנמצאים סוברים שאפילו מדרבנן אינו נוהג, ושיש בו ספיקות כ"כ רבים, בין מצד השנים, בין מצד דעת בעל הלכות א"י המיוחס להטור, שסובר שכשנותנים ארנונא דינו כקרקע של גוי, שאין שביעית נוהגת בו כלל, ובין שהיה זה הגדול רבינו הטור, בין שהיה אחר, דבריו מעידים עליו שהיה מגדולי הקדמונים. ואחר כל אלה אין סומכים חלילה ע"ז לגמרי כ"א להפקיע לצורך הוראת שעה, ופיקוח נפשות, והמלטת הישוב מחורבן בגשמיות ורוחניות, וגם ע"ז לא על דברים של תורה כ"א על מלאכות דרבנן ע"י ישראל. ואם אומרים שבמקום שהיה נפרץ גדר היהדות בכל הדברים העיקריים ע"י מניעת ההיתר, ראוי לאמר שההיתר הוא תיקון שעכ"פ יעשה בדרך של איזה צד היתר, אומר ע"ז כת"ר דמיון מפב"ג[99]. לישרי לי מר, אם אומר שאין הדברים ראויין למי שאמרם.

ומה שטוען מדוע פזרתי את קונטריסי "שבת הארץ" באותו הזמן שישראל רצו לתמוך בכסף את השובתים. אשיב לו, שבכלל לא נתערבתי כלל בענין הקונטרס בהפצתו, ואינני יכול להיות אחראי אם איזה איש שלח אותו לחו"ל. וכמדומה שמה שנתפזר היה רק ע"י אותם שעמדו כנגד, והם שלחו אותו לגדולי חו"ל[100] לקבול עלי. וחוץ מזה, האם בשנת השביעית עצמה הזמן הוא לאסוף כסף בשביל השובתים, וכי הם יכולים לתלות את חייהם באשראי דספק אתי. תמיד אמרתי שאנו חייבים לנהוג בזה "מחד בשבא לשבא", ובכל שנות השמיטה צריכים לקבץ כסף מכל יראי ד' וחושבי שמו בעד השובתים, ואז כשרואים בפרס השמיטה שיש סכום כסף הגון מבטיחים ומקיימים עזר הגון לפי הכח, ועפ"ז[101] יכולים באמת לבצר את מעמד השמיטה בעז"ה[102]. ולא עוד שהקונטרס לא יוכל להזיק לכל מי שנדבה רוחו לעזור לשובתים, הלא אנכי שניתי ושלשתי שכל המתחזק בעז ד' ועושה מצוה כמאמרה ה"ז[103] משובח, והייתי תמיד מוכן לעזור בכל כחי לשובתים, כאשר יעידו ע"ז אלה ששבתו בסביבותינו, כמה קרבתים וכמה טרחתי עבורם, וכמה חזקתי את ידם ורוחם בעת אשר באו להתישב עמי, אם ישבתו, כיון שראיתי שאין מצבם כ"כ מסוכן ובדוחק יוכלו להתפרנס.

ואלה היחידים הם אצלי התכלית של כל הישוב, וכך היא מדתו של הקב"ה שהוא מסתפק במועט בזמן המעבר, עדי אשר יבקע כשחר אור לישרים וכולם ילכו באור ד' ותורתו לשמור ולעשות כתורה וכמצוה בלא שום בקשת קולא, כ"א באהבה וביראה טהורה, בשמחה ולב טוב. ואפילו אם היה חלילה איזה משגה ממני בעצם עריכות הקונטרס, מה שאקוה בע"ה שלא כך הוא, אבל גם לפי דעת כ"ג, הלא צריך לשום על לב שכונתי היתה ב"ה לשם שמים, כדי שלא להשוות רשיעי אותם המוכרחים לסמוך על ההיתר, למען לא יהרסו לפול בלבבם מדחי אל דחי, כ"א יתחזקו בעז ד' ויקוו לתשועתו, שיבאו ימים טובים מאלה, ולא נצטרך להפקעות, ונשמח כולנו לקיים את השמיטה בקדושה וטהרה לכל פרטיה.

ומה שכתב כת"ר נגד מה שכתבתי שלא כיוונתי שאחזור ואתיר, הנה ממכתבי מוכח שאחזור ואתיר, איני מבין איפא מצא דעה זו במכתבי. הלא אני כותב ומפרש כמו שפירשו כל אלה שנזקקו להיתר זה שהוא רק הוראת שעה, ואיך שייך ללמוד בהוראת שעה, מפעם אחת על פעם אחרת, הלא הכל תלוי כפי ההכרח ומצב הדברים. ודי יתן הטוב, ויזכנו לראות את מצב אה"ק באופן שנוכל להסכים שיש אפשרות בלא היתרים והפקעות, ונקוה לביאת גוא"צ[104] בב"א[105].

ומה שמאריך כ"כ כת"ה, לומר העיקר שבעיקר עיקרים, שנזדעזע העולם כולו, וכפי הנראה גם רעש גדול בעולמות העליונים שהמציא הוראה עקומה, שהזמירה הנהוגה עתה אין זו הזמירה האמורה בתורה, עכ"ד[106]. אומר לאדוני, פרט זה אי-אפשר שיסבב הזדעזעות בעולם, ולא רעש בעולמות העליונים, מפני שלא סמכתי עליו למעשה, וכתבתי שיש להשתדל שתהיה הזמירה הנהוגה, גם היא ככל המלאכות של תורה, נעשית ע"י נכרים. ולומר שהדבר יוצא מכלל ספק, ולהחליט ודאי שזמירה דידן היא אב מלאכה של תורה, והיא הזמירה הכתובה, בודאי אין מקום, כיון שראינו שכ"כ[107] דקדקה תורה בשביעית להגדיר את האבות, כדי שנדע שתולדות לא אסר רחמנא, עד שבצירה של פירות וקצירה של תבואות, שהן בודאי מלאכות דומות זו לזו, הוצרכה לפרט, רואים אנו שאין לנו רשות כלל לדמות ענין לענין, לומר שגם זה הוא מה"ת, אלא כיון שיש שינוי בתואר המלאכה או בתכליתה, וק"ו[108] כשהשינוי הוא בשני האופנים בין בתואר ובין בתכלית, בודאי יש מקום לומר ששוב הויא תולדה ואינה אסורה מה"ת. וכיון שהרמב"ן[109] במלחמות בסוכה מעיד לנו, שעל שם כך נקראת הזמירה בשם זמירה על שם זמורה, וזמורה הוא ענף שכסחו ראשו, דוקא, ולא שכרתו כולו, שזה אינו נקרא בשם זמורה, א"כ הרי לנו עדות שהשם זימור אינו חל [על] כריתה של ענף כולו, ואיך יהיה זה בכלל מלאכת התורה של "כרמך לא תזמור".

וק"ו כי בשעת מ"ת[110] לא היה כלל מנהג כריתה זו, הרי אנו רואים שבכל הכרמים שאינם מורכבים על ההרכבה החדשה, שנתחדשה בשנים האחרונות, אין נוהגים כ"א את הזמירה כמאמרה, דהיינו כריתות הראש.

ובאמת יש לומר שזאת היא כונת "המזנב בגפנים", אע"פ שלא פירשו כן המפרשים. והתכלית של הזמירה העתיקה, ושל הכריתה החדשה, היא ג"כ תכלית אחרת. הכריתה העתיקה אינה דואגת כלל על קיום הגפן כ"א על הוספת הפרי, וזה ראוי להיות אסור בשביעית, אבל הכריתה שלנו, עיקר כונתה היא קיום הגפן, והפירות אין ברור כלל שמתרבים על ידה, ואם גם מועיל הוא להפרי, הוא בתור טפל, ע"כ היא משונה בתכלית המלאכה מהזמירה של תורה. ולא עוד אלא שעיקר הזמירה באה כדי שלא יפסיד הגפן התחתון האמריקני, שבטבעו חי הוא הרבה, אלא שהגפן העליון, שהוא לא ממזגו ממש, הוא שואב ממנו הרבה ומחריבו, וע"כ הוצרכו לתקנת הכריתה, וי"ל[111] ג"כ שהוא בכלל לאוקמי אילנא. ותמיהני שהדר"ג[112] שנה את טעמו, כי בהיותו אצלנו, אז בעת ויכוחנו הראשון, הצעתי לפניו סברא זו וקילס אותה, ואמר שצריך לעיין בה. עכ"פ איננה כ"כ עקומה עד שיזדעזע העולם על ידה. וב"ה אשר נתן לי שכל ישר, ואינני עלול כלל לומר סברות עקומות, בעזרתו יתי'. וכמדומני, שכ"ג כשיתישב בדעתו גם הוא יודה ע"ז.

ולא אבין כלל דברי כת"ר, שכתב שזמירה הנהוגה היא חמורה יותר מהזמירה של הערבים. איך אפשר להיות יותר חמור ממה שהוא אסור מה"ת. הלא הזמירה של הערבים, שהיא כריתת וכיסוח קצה הענף, מפרש הרמב"ן בפירוש שהיא הזמירה של תורה, והזמירה שלנו צריכים אנו מסברא לדמות אותה אליה, ואיך יאמר בהחלט וודאות שהיא יותר חמורה מהזמירה הערבית שהיתה נהוגה בימי מ"ת, ועליה בודאי אמר הכתוב כרמך ל"ת[113]. ומה שחוזר כ"ג להפליא שההוראה הזאת נוגעת לכל ישראל שבתבל, הרי הכל הוא נכלל בכללות הדברים, של ההפקעה, וההיתרים שעמה, וכל מי שהורה בענין זה הורה לכל ישראל. ומה אעשה שמאת ד' היתה זאת שלא יהיה אפשר לי בשו"א[114] להסתלק מענין זה, אם לא לגרום חלילה תקלות גדולות, שלכל הפחות בעיני היו יותר ויותר חמורות, ויותר נוגעות לכל ישראל, מהוראת פרט של קולא בעניני שביעית ע"י הפקעה, אחרי כל ההכרחים והצירופים, שאין צורך לשנותם, וגם שכבר אמרתי שבפועל לא הוריתי כלל למעשה שיעשו הזמירה ע"י ישראל, ומה שעשו אחרים ע"ד[115] עצמם אין אחריותם עלי. ומש"כ שהזמירה הזאת היא ג"כ לאצמוחי פרי, כבר כתבתי אנכי ג"כ ככה, ומ"מ כתבתי כיון שהעיקר אצלה הוא שמירת הגפן לשנים הבאות, והפירות הוא ענין נטפל, ע"כ מועיל ביותר מה שההוראה הראשונה של תרגום תיבת זמירה אין עליה, לעדות הרמב"ן, להוציאה מדאורייתא.

ומה שכתב שניסה ולא מת האילן בהמניעה של הזמירה הנהוגה, אמת הדבר שאיננו מת תיכף, וכן אומרים הבקיאים, אלא שהוא פוחת והולך ושנותיו מתקצרות, והוא חי פחות מטבעו של הגזע התחתון, וכן יש נסיון בידינו ג"כ. ושרא ליה מארי למר, שאומר על סברא מיוסדת ע"פ עדות אביהם של ישראל הרמב"ן ז"ל שהיא ח"ו עקירת תורת משה, ד' ישמרנו.

ומה שמחרפני כת"ר, שנעשיתי לעת זקנותי "ציוניסט", להקריב את נשמתי בשביל ישוב-ישראל בא"י, - אהובי, אם כל ה"ציוניסטים" יהיו אוהבים את א"י ורוצים בישוב אה"ק בזאת הכונה והמטרה הקדושה שאני מתכוין אליה, בשביל שהיא ארץ-ד', שבחר בה השי"ת וחבבה מכל העולם כולו, ויש בה סגולות קדושה לנבואה, ולהשראת רוה"ק[116], ולזכות ע"י ההליכה בה לעוה"ב[117], ואפילו על רשעים מגינה זכותה, - שהרי אפילו שפחה כנענית שבא"י[118] מובטחת היא שהיא בת עוה"ב, ובודאי אין הגמרא מדברת בשפחה צדקנית שהיא בלא"ה[119] בת עוה"ב, ואפילו חסידי אוה"ע[120] יש להם חלק לעוה"ב, וק"ו שפחה דמיחייבא במצות, אלא ודאי בסתם שפחה שהיא שפלה ומעשים רעים ומדות רעות מצויים בה, כדי השי"ד[121] לענין עבדים, ומ"מ מהני לה זכות א"י לזכותה שתהי'[122] מובטחת שהיא בת עוה"ב - ואפילו, מעשו הרשע נתירא יעקב אבינו ע"ה שמא תעמד לו זכות ישיבת א"י, וק"ו לזרע קודש זרע בחונים" בני אברהם יצחק ויעקב, דאע"ג[123] דלית בהו הימנותא איקרו בני מעלי וכדעת ר'[124] מאיר, דהלכתא כותי' בהא, (וכמו שסתם הסלח "בין כך ובין כך קרויים לך בנים" וכן בתשו' הרשב"א[125] ח"ב[126] סי'[127] קצד וסי' רמב), ואם ספק נפשות להקל אמרו בחיי-הגוף ק"ו[128] בחיי-נצח, שמדת-החסד בהם גדולה היא הרבה מאד וכל המתאמץ להטות כלפי-חסד ולהמליץ על ישראל אפילו כשאין עושים רצונו ש"מ ה"ז משובח, וק"ו שיש למצא בכל אחד ואחד גם בקלים שבישראל כמה

מרגליות יקרות של מעשים טובים ושל מדות טובות מה שאין לשער, שבודאי א"י מועילה להם להעלותם ולקדשם, ואם אין הדבר נראה בגלוי בהם יראה בזרעם ובזרע-זרעם, ככתוב:

"יראה על עבדיך פעלך והדרך על בניהם", ואם יהיו כל ה"ציוניסטים" חושבים כן תהיה בודאי תפארת גדולה לכל גדול בישראל ולכל גאון וצדיק להיות "ציוניסט" כזה, וגם כ"ג אינו צריך להתבייש מ"ציוניסטיות" כזאת.

והנה הוא חוזר ומקשה, שהרי בעון שמיטה גלו ישראל. כבר אמרתי כמה פעמים לכ"ג, שאני רואה שדרך שיש בה הטיה כלפי חסד דוקא היא תביא את קדושת השמיטה לא"י, וממילא תגרום שיהיו אחב"י[129] האהובים נטועים באה"ק. ובכלל בשביל הוראת קולא של אותם שא"א[130] להם לחיות באופן אחר, בפרטים של דרבנן, בשביעית דרבנן, ועם זה ע"י הפקעה, חלילה להקב"ה[131] שיגרש בשביל כך את ישראל מא"י, והתוס'[132] הוכיחו בסוטה", שיחוס מלך הוא מה"ת, מדנגזרה כליה בשביל שהחניפו לאגריפוס, וא"א[133] לומר שעונש גדול כזה יהיה מדרבנן, והגאון שאגת ארי הוכיח מזה שברכת התורה היא דאורייתא, שאם היתה מדרבנן לא אבדה הארץ בשביל שלא ברכו בתורה. הרי שאין חשש בשביל איזה הקלה בדרבנן לגלות ישראל ח"ו, וק"ו שאין מקילין חלילה בשאט נפש כ"א בהוראת שעה וביראה גדולה, בודאי יתר מרעהו צדיק והקב"ה רב חסד הוא, ויש די כח בכל ההתנצלות להעמיד סניגורים טובים על ישראל, כשהיו מוכרחים להשתמש בהוראת היתר זה. וק"ו כשעשו אותו ע"פ הוראת חכמי הדור, אף אם היו מועטים. הלא מדותיו של הקב"ה הוא שאפילו תתקצ"ט אומרים לחובה, ותתקצ"ט מאותו מלאך ג"כ לחובה, רק אחד מאלפי אלפים לזכות הוא ניצל.

ובודאי לא יוכל כ"ג לומר, שבכל ההתנצלות הרבה אין בה לכה"פ כלפי הסומכים על ההיתר חלק אחד מאלפי אלפים בזכות, ולכל היותר הנם דומים לשוגגים, וחלילה לשמו יתי שיחשב שוגג כמזיד.

ומש"כ, שע"פ[134] סוד ד' הלא קדושת השביעית פועלת גם בזה"ז, עד שאין אומרים תיקון רחל בחצות של שנה השביעית. יאמין לי אדוני, שכל אלה הגדולות והנשגבות, שנאמרו בקדושת השביעית בזמן הזה, לא נאמרו דוקא ע"י הקיום של פרטי המעשים, שהרי בזמן שלא היו ישראל בא"י, ולא נתקיימה מצות שביעית כלל ג"כ חלה קדושה זו. העיקר תלוי הוא בהתפשטות הקדושה, ע"פ מדרגות הזמנים, שהם הולכים ובאים להוציא מן-הכח-אל-הפועל אורו של משיח, שיתקדש שם ד' יתי"ש[135] מסוף העולם ועד סופו, וכולם יעשו אגודה אחת לעשות רצונו בלבב שלם. ועל שם מה שישראל מכינים עצמם באמונה וצפיית ישועה לאורו של משיח וחזרת קדושת א"י על מכונה, שאז ישובו השמיטין והיובלים כדינם, מאורה זו יונקין כל התיקונים שנעשים בעולמות העליונים בכל מדרגותיהם.

ע"כ כל מי שעושה פעולה להרחיב את גבול ישראל, כדי שיהי'[136] מצדו גורם לקרב את קיבוץ ישראל לא"י, וזה גורם מהירות בגאולה, כי קיבוץ גלויות קיי"ל[137] שהוא קודם לביאת המשיח, ואורן של ישראל הוא הולך ואור קמעא קמעא, כמו שאמרו ז"ל על הדמיון של קריצתא דשחרא, הוא מתקן באמת את קדושת היחוד העליון של יסוד שביעית, ואין קץ להתענוגים הקדושים העליונים שמתרבים עי"ז[138] והם מושפעים על שורש נשמתו, ונשמת כל ישראל. ולהיפוך מי שגורם ח"ו, לדחוק את רגלי

ישראל, ולמעט את קיבוצם של ישראל לא"י, הוא מאחר מצדו את הגאולה, ובין אם אהנו מעשיו או לא אבל מנפשו ומכל שרשי נשמתו הוא מונע אורים גדולים, ואין שיעור לקציצת נטיעות ופירודים שהוא מסבב ד' יצילנו. ויר"א[139] יצא ידי שניהם, זהו מי שמשתדל להחיות בפועל את כל פרטי קדושת השביעית גם בזה"ז כמה דאפשר, ומשתדל ג"כ לקרב במעשיו ובהשפעותיו שצמיחת קרן ישועה והתגלות אורו של משיח צדקנו יהי' בזמן יותר קרוב, שהאורות פועלים בשפע קדושתם אפילו אם חלילה בפועל לא אהנו מעשיו, כי אין שיעור וערך לכחה הרוחני של מחשבה טובה בענינים קדושים ונשגבים הללו. והשי"ת יזכנו לעבדו עבודה ביחודא שלים, ע"י ההוא טמיר ונעלם ב"ה, דוקא בשם כל ישראל, הגוי כולו וכולנו כאחד נתברך באור פניו ".

ומה שכותב הוד גאון אדוני רחימי וחביבי, שאאמין לו שאהבתו אלי קשה לו לכבותה, מאמין ומאמין אני בזה. כי כמים הפנים לפנים, ואני מרגיש לבת קודש אש אהבתו הקדושה בקרב לבבי ועומק נפשי, ומים רבים לא ישטפוה, וכל הענינים שעברו בינינו בענין חילוקי הדעות של ההתנהגות ע"ד השביעית, שכונת שנינו היא ב"ה רצויה לשם-שמים, ומני ומניה יתקלס עילאה ב"ה, לא יכבו את מוקד אש הקודש הזה שנשרש במעמקי הנשמה לברית-עולם. ובודאי יש קשר גדול בינינו ברוחניות מאחר שכ"כ נתדבקנו זה לזה באהבה פנימית, והמאורע הזה הוא רק צירוף וזיכוך להוסיף קדושת אהבת אמת שבינינו, שהיא אהבה קדושה וטהורה, שאינה תלויה בדבר, כ"א לשם השי"ת ואור תורתו וקדושת יראתו ואהבתו.

ומה שכתב, שקשה לו לדבר נגדי קשות, אל יעלה על לבבו הטהור, כי מצטער אני לשמע דברי-קשות נאמרים לשם-שמים נגדי, כי הלא המדבר קשות לשם-שמים עובד הוא עבודת השי"ת בזה, ולא ירע עיני בזה שעל-ידי אדם מישראל עושה מצוה, ואם בטבע האדם יש קצת צער ע"ז, הלא נאמר לנו מפי חז"ל הקדושים "לפום צערא אגרא", ונאמן בעל-הגמול שישלם שכרנו בזה שנזכה לעבדו באמת, ולשוב לפניו באהבה בכל לב וכל נפש, אנו וכל ישראל חברים בלב אחד.

ומה שכותב שכאבו נעכר על שאיש כמוני ילך בדרך כזה, דרך מסוכן, - מה שהרהיבני בטובו לומר שאני אדם גדול, לא יטעה אותי מלהכיר שפלותי, וערכי הפעוט, שכלא נחשב, אבל הדרך שאני הולך עליה בעבודת ד' ית"ש ידע אדוני שהרבה עמלתי עליה, בדמי בבשרי במוח-עצמותי, ובכל כחותי, עד שהאיר השי"ת ברחמיו את עיני לעמוד עליה, ולפני איננה דרך מסוכנה כלל כ"א דרך-הקודש יקרא לה. ובזוהר אמרו על "אורח צדיקים כאור נוגה", אפילו אורחא חדתא דעבדין צדיקיא כאור נוגה הוא הולך ואור עד נכון היום, ואני בעניי איני ראוי. לשם צדיק, והלואי שיזכני השי"ת ונוכל בלב שלם לומר: כגון אנא בינוני.

אבל האורח שאני מתאמץ ללכת בה הוא ב"ה אורח צדיקים באין שום ספק, וכל מי שיתנהג כמנהגי ויתחבר עמי בתורה ובעבודת השי"ת, בחפץ לב, ובאמונת-חכמים אמתית, יזכה לראות את האור ואת האמת שיש בדרך-ישרים סלולה זו, המוארה מאור חסד עליון, "חסד לאברהם-יומא דאזיל בכולהו יומין", והחכמה העליונה דוקא באור החסד היא מאירה.

ומה שכותב שרואה שמוכן לפני חרופים ובזיונות, איני יודע על מה. העבר הכל היה מן השמים, וקבלתי ב"ה באהבה, ועל להבא הלא אנחנו מקוים להטבת המצב של הישוב בכל מילי בין בגשמיות בין ברוחניות ויוכל להיות שלא יהי' צורך כלל להיתרים, ויזכנו השי"ת לגדור את גדרות יהודה בלב אחד ובדעה אחת, ויה"ר[140] שימהר ויחיש משיח צדקנו ויורה צדק לנו.

ומה שכתב שכל האדמורי"ם[141] וכל הרבנים יאסרו את היין, באמת אין האחריות של גרם היזק שאחרים רוצים לגרום מוטל עלי. הקב"ה שמר עד כה את הישוב מכף כל אויביו, בין מישראל בין מאוה"ע[142], ואנחנו רואים שמעשה שמים יש כאן, בהשגחה נפלאה, בניסי ניסים מסותרים במכסה הנהגה טבעית, ובודאי כל מה שיתגלגל יהיה לטובה ולהצלחת הישוב הקדוש, ולהרמת קרן ישראל באה"ק, בעה"י.

והלואי שיתן השי"ת בלב כל הכשרים והצדיקים שבדור דעה לעשות לטובת ישוב אה"ק עשיה ממשית. ואם יהיו הבטחות ממשיות כאלה, שהחשבונות יורו ששמירת השמיטה בלא הפקעה לא תסכן את הישוב, לא חשידי בני עם קדוש חלילה לעבור גם על מה שאין רוח חכמים נוחה הימנו בלא טעם, ובעצמם ידרשו להחזיר את השמיטה לאיתנה בלא הפקעות. א"כ צריך הדר"ג שליט"א להשתדל בתחילה, שיהיה הכל מוכן, באופן שנוכל להראות את החשבון הבטוח לבעלי הכרמים, ויוכל להיות שיועיל הרבה בעה"י, ואני חושב שהדר"ג אינו צריך לדידי ולמטלעתי בדבר הגדול הזה. ואני חושש לצאת לחו"ל, מצד עצם חבת קדושת אה"ק ומצד הכהונה, אע"פ שיש בזה דרכי קולות אינם מתישבים כ"כ על לבבי, והפירוש הפשוט שבדחז"ל[143] נראה שהאיסור במקומו עומד גם בזמן הזה. וגם אני חושש להרבות פירסום על האיסור של ההפקעה בשעה"ד, כמו שכתבתי לכ"ג, שיודע אני שזה גורם התמעטות להתרחבות ישוב אה"ק, ביחוד גורם הדבר להרחיק יראים ושלמים מישוב א"י, וכל יסוד השתדלותינו צריך להיות דוקא להרבות כניסת יראי ד' באה"ק. וב"ה נתכוננה כעת מושבה חדשה ע"י בני ביאליסטוק, והתנו מפורש בתקנות המושבה, שהכל צריך להתנהג ע"פ התורה והמצוה, וזה גורם חיזוק גדול להרמת קרן התורה והיראה האמתית, שהוא בודאי כל יסוד הישוב.

וע"ד[144] הנסיון לזמור לפני ר"ה[145] אם יעלה הדבר יפה אשמח מאד, ונוכל לפרסם בעזה"י[146] שיזמרו כולם דוקא לפני ר"ה דשביעית שיזכנו לה השי"ת ברב רחמיו וחסדיו המרובים, לאוי"ט[147].

כמדומני שעברתי על כל פרטי דברי הדר"ג, שליט"א, וחושב אני שבדברי אלו יבין קצת להגיגי, וכמוהו אני אומר: אנא רב רחימאי, נלכה נא שלובי-יד בדרך-ד' בדרך האמת והשלו'[148], ונשתדל נא להרבות שלו' בישראל, ולקרב לבם של ישראל לאביהם שבשמים, להשתדל שגם רחוקים יבאו ויתקרבו אל הקדושה, ושתתרבה האחוה והריעות וקישור-הלבבות בכל ישראל בכלל ובא"י בפרט.

ובעניני הוראות כל מה שההכרה מכריח ויש פנים להקל, הלא זאת היא המצוה ועצת ד' להקל, ובמה שאפשר אפילו בצד הדוחק ללכת בלא התחכמות, ודאי חובת כולנו להתאמץ ללכת בדרך הכבושה, וכד' הר"ן[149] ז"ל בתשובה, שגם בדברי הרשות אדם בוחר את הדרך הבטוחה ממכשולים, ק"ו בעניני תורה ומצות, ומ"מ כשההכרח הוא גדול מצינו כמה פעמים בדחז"ל[150] שלא נרתעו מדרכי היתר חדשים,

וכהא דרבי, וע"ז הוא יסוד ת"ח שאמר דבר הלכה אין מזחיחין אותה. וכשכל אחד מעובדי ד' ולומדי תורתו יתאמץ להבין את עומק הטוב והקודש שיש בלב חברו, ויתרחק מלחשוד ח"ו בכשרים, אז ממילא תתרחב ההתבררות של כל הספיקות, ואור ד' יופיע בנועמו, ביחוד על ת"ח שבא"י, שהם צריכים לאמת את השם שנתנה להם הנבואה "מקל נועם".

אוכל לסיים את מכתבי בלשונו של הדר"ג שליט"א: מובטחני שכבוד הדר"ג נ"י[151] לא ישיב פני ריקם ויעמיק בזה, ויעלה על מחשבתו אולי (ישנם גם פרטים כאלה אשר בהם) באמת הצדק עם חביבי קוק, שיחי'[152].

החותם בכל חותמי ברכות, המנשקו בלבבו ורעיונו נשיקות אהבה נאמנות, ודורש שלומו ושלו'[153] תורתו באהבה רבה, בהדרת כבוד ויקר.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

תמיהני שלא שלח לי מר שליט"א את ספרו על שביעית. הנ"ל[154]

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ג - השנה תרע"ג (1912/1913)
5. מוהר"ר - מורנו הרב רבי
6. רידב"ז - רבי יעקב דוד בן זאב
7. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
8. הדר"ג - הדרת גאונו
9. ע"כ - על כן
10. ח"ו - חס ושלום
11. מא"י - מארץ ישראל
12. ב"ד - בית דין
13. בע"פ - בעל פה
14. אה"ק - ארץ הקודש
15. ג"כ - גם כן
16. ע"פ - על פי
17. בא"י - בארץ ישראל
18. ממנ"פ - ממה נפשך
19. באה"ק - בארץ הקודש
20. וע"י - ועל ידי
21. בעה"י - בעזרת השם יתברך
22. ע"י - על ידי
23. לא"י - לארץ ישראל
24. מחו"ל - מחוץ לארץ
25. בעוה"ר - בעוונותינו הרבים
26. וע"פ - ועל פי
27. כ"ג - כבוד גאונו
28. כת"ר - כבוד תורתו
29. ד"ס - דברי סופרים

30. ד"ת - דברי תורה
31. מ"מ - מכל מקום
32. בשעה"ד - בשעת הדחק
33. בזה"ז - בזמן הזה
34. שעכ"פ - שעל כל פנים
35. תה"ד - תרומת הדשן
36. מה"ת - מן התורה
37. ומשו"ה - ומשום הכי
38. עכ"פ - על כל פנים
39. ת"ח - תלמידי חכמים
40. וה"ה - והוא הדין
41. קב"ה - קודשא בריך הוא
42. והקב"ה - והקדוש ברוך הוא
43. שבע"פ - שבעל פה
44. מד"ת - מדברי תורה
45. וב"ה - וברוך השם
46. בע"ה - בעזרת השם
47. בחו"ל - בחוץ לארץ
48. השי"ת - השם יתברך
49. תוה"ק - תורתנו הקדושה
50. ארה"ק - ארץ הקודש
51. הקב"ה - הקדוש ברוך הוא
52. ובע"ה - ובעזרת השם
53. יתי - יתברך
54. ומש"כ - ומה שכתב
55. דא"ה - דברי אלקים הם ("אלו ואלו"); אחרת: דאי הכי
56. כ"א - כי אם
57. והשי"ת - והשם יתברך
58. הרמב"ם - רבי משה בן מימון
59. שאע"פ - שאף על פי
60. וע"כ - ועל כן
61. עוה"ז - עולם הזה
62. עוה"ב - עולם הבא
63. לת"ח - לתלמידי חכמים
64. ע"ז - על זה
65. כ"כ - כל כך
66. חז"ל - חכמינו זכרונם לברכה
67. א"כ - אם כן
68. וכיו"ב - וכיוצא בזה
69. ומ"מ - ומכל מקום
70. אע"פ - אף על פי
71. ע"ה - עליו השלום
72. הע"ר - הערב רב
73. ואע"פ - ואף על פי
74. שאוה"ע - שאומות העולם
75. לא"א - לאברהם אבינו
76. שח"ו - שחס ושלום

77. שב"ה - שברוך השם
78. שי' - שיחיה
79. שלו' - שלום
80. א"י - ארץ ישראל
81. יהי' - יהיה
82. לכה"פ - לכל הפחות
83. ובא"י - ובארץ ישראל
84. השלו' - השלום
85. אח"כ - אחר כך
86. מאחב"י - מאחינו בני ישראל
87. ותוה"ק - ותורתנו הקדושה
88. שט"מ - שטר מכירה
89. לחו"ל - לחוץ לארץ
90. וע"ז - ועל זה
91. כ"ז - כל זה
92. בכ"ז - בכל זאת
93. שא"כ - שאם כן
94. ז"ל - זכרונו לברכה
95. עפ"ד - על פי דברי
96. הרמב"ן - רבי משה בן נחמן
97. יצה"ר - יצר הרע
98. דפב"ג - דפילגש בגבעה
99. מפב"ג - מפילגש בגבעה
100. חו"ל - חוץ לארץ
101. ועפ"ז - ועל פי זה
102. בעז"ה - בעזרת השם
103. ה"ז - הרי זה
104. גוא"צ - גואל צדק
105. בב"א - במהרה בימינו אמן
106. עכ"ד - עד כאן דבריו
107. שכ"כ - שכל כך
108. וק"ו - וקל וחומר
109. שהרמב"ן - שרבי משה בן נחמן
110. מ"ת - מתן תורה
111. וי"ל - ויש לומר
112. שהדר"ג - שהדרת גאונו
113. ל"ת - לא תעשה
114. בשו"א - בשום אופן
115. ע"ד - על דבר
116. רוה"ק - רוח הקודש
117. לעוה"ב - לעולם הבא
118. שבא"י - שבארץ ישראל
119. בלא"ה - בלאו הכי (בלאו הכי, ממילא)
120. אוה"ע - אומות העולם
121. הש"ך - הש"ך - שפתי כהן
122. שתהי' - שתהיה
123. דאע"ג - דאף על גב

124. ר' - רבי
125. הרשב"א - רבי שלמה בן אדרת
126. ח"ב - חלק ב'
127. סי' - סימן
128. ק"ו - קל וחומר
129. אחב"י - אחינו בני ישראל
130. שא"א - שאי אפשר
131. להקב"ה - להקדוש ברוך הוא
132. והתוס' - והתוספות
133. וא"א - ואי אפשר
134. שע"פ - שעל פי
135. ית"ש - יתברך שמו
136. שיהי' - שיהיה
137. קיי"ל - קיימא לן
138. עי"ז - על ידי זה
139. וירא"א - וירא אלקים
140. ויה"ר - ויהי רצון
141. האדמורי"ם - האדמו"רים (רבני החסידות)
142. מאוה"ע - מאומות העולם
143. שבדחז"ל - שבדברי חכמינו זכרונם לברכה
144. וע"ד - ועל דבר
145. ר"ה - ראש השנה
146. בעזה"י - בעזרת השם יתברך
147. לאוי"ט - לאורך ימים טובים
148. והשלו' - והשלום
149. הר"ן - רבנו נסים
150. בדחז"ל - בדברי חכמינו זכרונם לברכה
151. נ"י - נרו יאיר
152. שיחי' - שיחיו
153. ושלו' - ושלום
154. הנ"ל - הנזכר לעיל